

Կ. Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Օգնություն դասախոսին

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԸ,
ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄԸ

Պատասխանատու խմբագիր՝ տնտեսագիտության թեկնածու
դոցենտ Ս. Ս. Տիտանյան

Գրախոսներ՝ տնտեսագիտության թեկնածուներ
Վ. Ա. Քլյան, Վ. Ռ. Գասպարյան

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՄԿԿ ծրագրում և մինչև 2000 թ. ընկած ժամանակաշրջանի հիմնական ուղղությունների նախագծերում կանխատեսվում է կրտսրով շրջադարձ դեպի արտադրության ինտենսիվացում, որակի և արդյունավետության բարձրացում, անցում դեպի կազմակերպվածության, բազմակողմանի զարգացած արտադրահարաբերություններով, կարգավորված տնտեսական մեխանիզմով էկոնոմիկայի:

ԽՄԿԿ ժամանակակից ագրարային քաղաքականության գլխավոր նպատակի՝ պարենով և գյուղատնտեսական հումքով երկիրը հուսալիորեն ապահովելու խնդրի կենսագործման համար ԽՄԿԿ XXVII համագումարը առաջ քաշեց և հետևողականորեն իրականացնում է քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական միջոցառումների մի ամբողջ համալիր: Դրանք ուղղված են գյուղի սոցիալ-տնտեսական իրադրության փոփոխմանը, ագրոարդյունաբերական համալիրում տնտեսավարման տնտեսական մեխանիզմի կատարելագործմանը, արտադրողական ուժերի զարգացմանը, մարդկային գործոնի ակտիվացմանը, կուտակված վիթխարի տնտեսական պոտենցիալի ինտենսիվ օգտագործմանը և այլն:

Գյուղատնտեսության արտադրատնտեսական պոտենցիալում հողատարածությունները սահմանափակ են. գյուղատնտեսական արտադրության մեջ նոր հողերի ներառումը կապված է մեծ ներգրծումների հետ. աշխատանքային ռեսուրսները գնալով կրճատվում են: Դրան հակառակ տարեկան մոտ 2,5 միլիոնով աճում է երկրի բնակչությունը, մեծանում է նրանց պահանջմունքների բավարարման համար պարենի և մյուս միջոցների կարիքը: Այսպես, եթե նախահեղափոխական Ռուսաստանում 1 մլն մարդ կերակրելու համար տարեկան սպառվել է 29 հազար տոննա միս, 154 հազար տոննա կաթ և կաթնամթերք, 48 մլն հատ ձու, 8100 տոննա շաքար, ապա 1988 թ. համապատասխանաբար՝ 63, 343, 270, 46000 և այլն:

Общество «Знание» Армянской ССР

Корюн Ашотович Григорян

В помощь лектору
Производственные фонды сельскохозяйства, капитальные внедрения
и повышение их эффективности использования

(на армянском языке)

Ереван—1989

Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը և պարենամթերքների նկատմամբ պահանջմունքների աճը երկրում հարուցել են պարենային որոշ դժվարություններ: Երկրում ընդունվել է պարենային ծրագիր, որի կենսագործման գլխավոր ուղին գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվացումն է, որը պետք է կատարվի լրացուցիչ ներդրումների միջոցով, իսկ դրանք, ի վերջո, կապիտալ ներդրումների և արտադրական ծախսումների տեսքով նյութականանում են արտադրաֆոնդերում:

Գյուղատնտեսության ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է միջոցների պատրաստման համար կատարվող ծախսերի աճով, հետևապես և թանկացմամբ, աճի 1 տոկոսի տնտեսական իմաստի մեծացմամբ, տնտեսավարման ներկա պրակտիկայի պահանջով և այլն: Այսպես, եթե հիմնական ֆոնդերի աճի 1 տոկոսը 1940 թ. կազմում էր 143 մլն, ապա 1988 թ. մոտ 3,5 մլրդ: 1965—1988 թթ. ընթացքում օգտակար հանածոների հանույթի յուրաքանչյուր 1 տոննան թանկացել է 2,5 անգամ, հետևապես համանման չափով թանկանում են գյուղատնտեսական արտադրական կարողությունները: Բացի այդ, ֆոնդերը հողի և աշխատանքային ռեսուրսների հետ մեկտեղ ներկայումս դրվում են պետությանը գյուղատնտեսական լուրջ արտադրանքի վաճառման ստուգիչ թվերի պլանավորման հիմքում:

Գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների լրիվ տնտեսաշվարկի և ինքնաֆինանսավորման պայմաններում նորովի են դրվում կապիտալ ներդրումների, ֆոնդերի գոյացման, նորմավորման, ֆինանսավորման, օգտագործման աղբյուրների հարաբերակցության հարցերը: Զեռնարկություններն այսուհետև առավելապես իրենց հույսը դնելու են սեփական միջոցներով իրենց նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդման և կատարելագործման վրա, փոխվելու է ինվեստիցիոն քաղաքականությունը: Այսպես, եթե 1965—1988 թթ. ընթացքում գյուղատնտեսության կապիտալ ներդրումների 66 տոկոսը կատարվել է պետական ներդրումների հաշվին, ապա ներկայումս առավել մեծ դեր կխաղան սեփական միջոցները, թեև պետությունը շարունակելու է համակողմանի օգնությունը ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացմանը, հողաբարելավման երկարաժամկետ ծրագրի իրականացմանը, շրջակա միջավայրի պահպանմանը, գյուղատնտեսական գիտության ու սոցիալական ինֆրակառուցվածքի զարգացմանը:

Գյուղատնտեսության արտադրական ֆոնդերը ներկայումս անցնում են 500 միլիարդ ռուբլուց, իսկ դրանց օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը հետզհետե նվազում է, որը հղի է լուրջ բացասական տնտեսական հետևանքներով, հետևապես, ինչպես նշվեց ՆՄԿԿ 27-րդ համագումարի նյութերում, պետք է բարձրացվի ագրոարդյունաբերական համալիրում արտադրական պոտենցիալի օգտագործման արդյունավետությունը: Դա համապետական նշանակության լուրջ խնդիր է:

Ուստի, գյուղատնտեսության բնագավառի յուրաքանչյուր ղեկավար, մասնագետ պետք է քաջատեղյակ լինի այդ ռեսուրսների օգտագործման վիճակին և իր լուծման ներդնի ֆոնդերի արդյունավետության բարձրացման գործում:

«Գյուղատնտեսության արտադրական ֆոնդերը, կապիտալ ներդրումները և դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը» թեմայով դասախոսություն կարդալու համար առաջարկում ենք հետևյալ պլանը.

1. Ֆոնդերի էությունը, նշանակությունը և դասակարգումը
2. Գյուղատնտեսության ֆոնդերի դասակարգումը
3. Գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրաֆոնդերը և դրանց օգտագործումը
4. Շրջանառու միջոցները և դրանց օգտագործումը
5. Գյուղատնտեսության կապիտալ ներդրումները և դրանց օգտագործման արդյունավետությունը:

1

Գյուղատնտեսության ֆոնդերը հանրային արտադրության և շրջանառության պրոցեսին սպասարկող, ինչպես նաև աշխատավորների կոլեկտիվ և անհատական պահանջմունքների բավարարման համար ներդրված նյութական ու դրամական միջոցներն են: Հանդիսանալով սոցիալիստական սեփականության օբյեկտ, դրանք արտահայտում են սեփականության օբյեկտի, դրանք օգտագործող տնտեսության օբյեկտի և առանձին անհատի միջև եղած բարդ տնտեսական հարաբերություններ: Դրանք այսօր դիտվում են սեփականության իրացման ձևերի զարգացման կատարելագործման տեսանկյունից:

Սոցիալիստական գյուղատնտեսության ֆոնդերն ունեն սպառողական արժեք և արժեք:

Սպառողական արժեքն ստեղծվում է կոնկրետ աշխատանքով և բավարարում է արտադրության (վարի, ցանքի, սերմի, կերի,

մշակութային, բերքահավաքի, փոխադրման) և անձնական (բնակարանային, կենցաղային, առողջության պահպանման, կրթության և այլն) պահանջմունքները:

Գյուղատնտեսության բնագավառում այդ սպառարժեքները շատ բազմազան են (շենքեր, կառույցներ, տեխնիկա, անասուններ, տնկարկներ, սերմեր, կերեր, վառելիք, սլարարտանյութեր) և կազմում են գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների իրային հարըստությունը: Նրանց տարատեսակության պատճառով միագումարել և միմյանց հետ համեմատել չենք կարող: Ուստի դրանց քանակական չափակցման համար հիմք է ծառայում դրանց արժեքը, այսինքն՝ դրանց արտադրության համար հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքային ծախսումները: Պրակտիկայում այդպիսի ցուցանիշ է դրանց գինը: Այսպիսով, ֆոնդերը արտադրամիջոցների արժեքի դրամական արտահայտությունն են:

Գյուղատնտեսության ֆոնդերի կազմում վճռական է արտադրական ֆոնդերի դերը: Դրանք ներառում են արտադրապրոցեսում գործող միջոցները, սակայն լրիվ չեն համընկնում նրանց:

Օրինակ, հողը գյուղատնտեսության գլխավոր հիմնական արտադրամիջոցը լինելով հանդերձ, մարդկային աշխատանքի արդյունք չլինելու և արժեք չունենալու պատճառով հիմնական ֆոնդերի կազմում հաշվի չի առնվում:

Գյուղատնտեսության մեջ ֆոնդերի վերարտադրությունն ու օգտագործումն ունեն որոշ առանձնահատկություններ, որոնք պայմանավորված են այդ ճյուղում վերարտադրության տնտեսական ու բնական-կենսաբանական օրենքների միահյուսմամբ, հասարակական արդյունքի նյութա-իրային կազմով, սեփականության տարբեր ձևերի առկայությամբ և այլն: Արտադրության առանձին միջոցներ (կոմբայններ, շարքացաններ, հնձիչներ, կալսիչներ և այլն) տարվա ընթացքում օգտագործվում են խիստ սահմանափակ ժամանակաշրջանում, բազմամյա տնկարկների, բույսերի անասունների վերարտադրությունը կանխանշված է կենսաբանական որոշակի ժամկետներով և այլն:

Դրա հետ մեկտեղ, ի տարբերություն արդյունաբերությունից, որտեղ արդյունքի որոշակի մասը կարող է միայն կուտակվել և արտադրական սպառման ենթարկվել, գյուղատնտեսական արտադրանքը կարելի է և՛ կուտակել ֆոնդերում, և՛ սպառել: Հետևապես, ֆոնդերի վերարտադրության հնարավորություններն այստեղ զգա-

լիորեն կախված են բաշխման ժամանակ սպառման և կուտակման միջև ճիշտ համամասնության սահմանումից:

Ըստ սեփականության ձևի սոցիալիստական գյուղատնտեսության ֆոնդերը լինում են.

1. Պետական գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների,

2. Կոլտնտեսությունների և կոոպերատիվ գյուղատնտեսական այլ կազմակերպությունների ու ձեռնարկությունների,

3. Կոլտնտեսականների, բանվոր-ծառայողների անձնական օժանդակ տնտեսության (անասուններ, թռչուններ, արտադրական նշանակության շենքեր, բազմամյա տնկարկներ, սերմացու, կերեր, պարարտանյութեր, գործիքներ և այլն),

4. Արհմիութենական կազմակերպությունների և այլն:

Կոլտնտեսությունների արտադրական ֆոնդերը ձևավորվել են մանր գյուղացիական տնտեսությունների միջոցների կամավոր միավորման, սովետական պետության անհատույց օգնության, բուրժուազիայից բռնագրավված միջոցների և, որ ամենահիմնականն է, կոլտնտեսային գյուղացիության հավելյալ (երբեմն էլ անհրաժեշտ) արդյունքի հաշվին: Ներկայումս գլխավոր աղբյուրները մնում են շահույթից կատարվող մասհանումները, ամորտիզացիոն ֆոնդը: Այդ հարցերը քննարկվում են «Կապիտալ ներդրումներ» թեմայում:

Կոլտնտեսությունների հիմնական և շրջանառու ֆոնդերը հանդես են գալիս դրանց անբաժանելի, իսկ սովետներինը՝ կանոնադիր ֆոնդերում:

Գյուղատնտեսության ֆոնդերը կարելի է նշանակություն ունեն արտադրության ինտենսիվացման, գյուղատնտեսական արտադրանքի ավելացման, որակի բարձրացման, փոխադրման, պահպանման, արտադրության արդյունավետության բարձրացման, գյուղի սոցիալական զարգացման, աշխատողների նյութական ու կուլտուրական պայմանների բարելավման, ներդաշնակ զարգացման, գյուղի ու քաղաքի, մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև եղած էական տարբերությունների վերացման համար: Ֆոնդերի աճն ու կատարելագործումը հնարավորություն են տալիս գյուղատնտեսական աշխատանքը դարձնելու ինդուստրիալ աշխատանքի տարատեսակը:

Գյուղատնտեսության արտադրական ֆոնդերը կուտակված տնտեսական մեծ ռեսուրսներ են: Ներկայումս գյուղատնտեսության արտադրական ֆոնդերը կազմում են երկրի աղագային հարստու-

թյան 8—9, արտադրական ֆոնդերի 13—14 տոկոսը: 1987 թ. երկրի գյուղատնտեսության հիմնական ֆոնդերը կազմում էին 347 միլիարդ ռուբլի, այդ թվում գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական ֆոնդերը 332, իսկ շրջանառու միջոցների հետ միասին 512 մլրդ ռուբլի: Գյուղատնտեսության հիմնական ֆոնդերը 1940—1988 թթ. աճել են ավելի քան 22 անգամ: Դրա շնորհիվ թեև այդ տարիներին գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածների թիվը կրճատվել է ավելի քան 6,1 մլն մարդով, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքն ավելացել է ավելի քան 2,9, իսկ աշխատանքների արտադրողականությունը բարձրացել է 5,2 անգամ:

Տեսական և գործնական առումով կարևոր նշանակություն է ստանում ֆոնդերի դասակարգումը:

2

Սոցիալիստական գյուղատնտեսության ֆոնդերը ըստ իրենց տնտեսական դերի, վերարտադրության եղանակի և արտադրապրոցեսին ունեցած մասնակցության բնույթի բաժանվում են արտադրական և ոչ արտադրական նշանակության ֆոնդերի:

Ոչ արտադրական ֆոնդերը թեև անմիջապես արտադրապրոցեսին չեն մասնակցում, սակայն ազդում են զրա արդյունքի վրա և մեծ նշանակություն ունեն գյուղի սոցիալական զարգացման համար: Դրանց են պատկանում՝ բնակարանային տնտեսության, կոմունալ և կենցաղային սպասարկման, լուսավորության, մշակույթի և արվեստի, առողջապահության, սպորտի, սոցիալական ապահովվածության միջոցները և այլն:

Ներկայումս հիմնական ֆոնդերի օգտագործման տնտեսական արդյունավետության գնահատման ժամանակ այս ֆոնդերը հաշվի չեն առնվում:

Ֆոնդերի հիմնական մասը գործում է արտադրական ոլորտում, ուստի և անվանում ենք արտադրական ֆոնդեր: Դրանց մեծ մասը անմիջապես սպասարկում են գյուղատնտեսական արտադրությանը, այդ իսկ պատճառով կոչվում են գյուղատնտեսական նշանակության արտադրական ֆոնդեր, իսկ մի մասն էլ սպասարկում են գյուղական վայրերում գործող, բայց այլ արտադրական ոլորտի, զրա համար էլ կոչվում են արտադրական, բայց ոչ գյուղատնտեսական նշանակության ֆոնդեր:

Ոչ գյուղատնտեսական արտադրական հիմնական ֆոնդերին են պատկանում.

1. Արդյունաբերական արտադրական հիմնական ֆոնդերը, ինչպիսին են՝ գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման, գյուղատնտեսության համար արտադրամիջոցների, շինանյութերի արտադրության ձեռնարկությունների հիմնական ֆոնդերը:

2. Շինարարական կազմակերպությունների հիմնական ֆոնդերը՝ շենքեր, ուժային և բանող մեքենաներն ու սարքավորումները, տրանսպորտի միջոցները, տնտեսական գույքը և այլն:

3. Առևտրի և հասարակակաճ սննդի հիմնական ֆոնդերը՝ գյուղի ճաշարանի, բուֆետների, հանրախանութների, մթերային խանութների, կրպակների շենքերը, սարքավորումները և այլն: Դրանցից տնտեսությունների հաշվեկշիռներում արտացոլվում են միայն սեփական միջոցներով կառուցված, կամ տնտեսությանը հանձնված միջոցները, մնացածը արտացոլվում են համադասարան (պետական, կոոպերատիվ) կազմակերպությունների հաշվեկշիռներում: Հետևապես, գյուղական վայրերում գործող ոչ գյուղատնտեսական նշանակության արտադրական ֆոնդերն իրականում շատ ավելի մեծ են, քան այն ցույց է տրվում հաշվեկշիռներում:

Գյուղատնտեսական հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման տնտեսական արդյունավետության գնահատման ժամանակ, բնականաբար, այս ֆոնդերը ես անտեսվում են: Սակայն դրանք ես նպաստում են աշխատանքների նորմալ կազմակերպմանը: Ոչ գյուղատնտեսական արտադրական ֆոնդերը 1986 թ. կազմում էին 12 մլրդ ռուբլի:

Գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ավելացումը, արդյունավետությունը գլխավորապես պայմանավորված են գյուղատնտեսական նշանակության արտադրական ֆոնդերի մեծությամբ, կատարելությամբ, կառուցվածքով, օգտագործման առաժնայնությամբ և այլն:

Գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերը, պահպանելով իրենց ձևը, մասնակցում են արտադրական մի քանի ցիկլերի, մաշվում են աստիճանաբար և իրենց տրոհվող արդյունքին են փոխանցում մաս-մաս՝ մաշվածքի ձևով:

Շրջանառու ֆոնդերը ընդհակառակը՝ ձևափոխվում, սպառվում և իրենց արժեքը արդյունքին են փոխանցում նույն արտադրական ցիկլում: Դրանք ներառում են աշխատանքի առարկաները:

Սահմանված կարգի համաձայն պլանավորման և հաշվառման գործը պարզեցնելու նպատակով 100 ու. ցածր արժեք ունեցող միջոցները (բացի գյուղ. մեքենաներից, գործիքներից, սարքավորումներից, հասակավոր անասուններից, մեղվաբնակարաններից, ջերմոցային շրջանակներից, տարային գույքից, ագրո-լոռ-կաբինետների սարքավորումներից)՝ անկախ ծառայության ժամկետից և մեկ տարուց պակաս օգտագործման ժամկետ ունեցող միջոցները՝ անկախ արժեքից, հաշվի են առնվում շրջանառու ֆոնդերում:

Առանձին արտադրամիջոցներ՝ կախված արտադրապրոցեսում ունեցած դերից, կարող են պատկանել մե՛րթ հիմնական, մե՛րթ շրջանառու ֆոնդերին: Այսպես, հիմնական հոտի հիմնական միջոց հանդիսացող մթերատու անասունը դառնում է շրջանառու միջոց, երբ նրան խոտանում և դնում ենք բտման տակ: Ընդհակառակը, շրջանառու ֆոնդ հանդիսացող անասունների մատղաշը փոխադրվելով հիմնական հոտ՝ դառնում է հիմնական միջոց և այլն:

Բացի վերոհիշյալից տարբերում ենք գործող (կիրառվող) և սպառվող ֆոնդեր հասակացությունները: Գործող ֆոնդեր տեսելով նկատի ունենք սպառարժեքի ստեղծմանը, իսկ սպառվող՝ արժեքի ստեղծմանը մասնակցող ֆոնդերը: Հետևապես գործող ֆոնդերը հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի միջին տարիական արժեքն է, իսկ սպառվողը՝ հիմնական ֆոնդերի մաշվածքն է և շրջանառու ֆոնդերի՝ տարվա ընթացքում օգտագործվող նյութական միջոցները:

Գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի կազմը, կառուցվածքը, գնահատումը և մաշումը

Ֆոնդերի կազմը նրա մեջ մտնող խմբերն են, որոնք սահմանվում են ըստ նյութատիրային բովանդակության և օգտագործման նշանակության՝ միջոցները խմբավորելու սկզբունքով: Այս դասակարգումը ընդհանուր է ժողտնտեսության բոլոր ճյուղերի համար՝ հաշվի առնելով ճյուղային առանձնահատկությունը:

Գործող դասակարգման համապատասխան գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերը ստորաբաժանվում են հետևյալ խմբերի (սխեմա № 1):

1. Արտադրական շենքեր— Անասնապահական շենքերը, ապրանքային արտադրանքի պահպանության պահեստները, մեքենաների, գործիքների, սերմերի, կերերի, պարարտանյութերի պահպանման, գրասենյակների, արհեստական սերմնավորման կայանը, անասնաբուժարանը և այլն:

2. Կառույցներին են պատկանում սիլոսային աշտարակները, սիլոսի երեսպասված իրամատները, հորերը, ջերմոցներն ու ջերմատները, ծածկված կալերը, հացահատիկի, բամբակի չորացման, մաքրման, ասֆալտապատ, բետոնապատ հրապարակները, արտադրական նշանակության ջրհորները, արտիզյան հորատանցքերը, ոռոգման, չորացման, ջրարբիացման կառույցները, կերախոհանոցները, զոմաղբը և կոյաջրի ամբարները, ցանկապատերը, խճուղիները և այլն:

3. Փոխադրող համալսմաններին են պատկանում կամ մեքենաների անջատ մասերը, որոնք որոշ հեռավորության վրա փոխանցում են էներգիա, հեղուկ (կաթի, գինու, ջրի խողովակաշարերը), կամ էլեկտրազանցը, փոքր տարածության վրա բեռների փոխադրիչները, հեռախոսային, ռադիոհաղորդման միջոցները, կերերի, գոմաղբի փոխադրիչները և այլն:

4. Մեքենաներ և սարքավորումներ— զրանք բնութագրում են գյուղատնտեսական ձևարարությունների էներգետիկ հզորությունը, տեխնիկական մակարդակը և վճռական դեր են խաղում գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպման գործում: Դրանք մեջ են մտնում ուժային (էլեկտրական, ջրի, քամու, շոգու, զապոգեներատորային շարժիչները), վնասատուների և հիվանդությունների դեմ պայքարի, հողամշակման, ցանքի, մշակության, անասնաբուժության, կերերի նախա-

պատրաստման, կթի, խուզի ագրեգատները, չափիչ-կարգավորող սարքերը (ագրո-զոո կաբինետների, բակտերիոլոգիական լաբորատորիաների սարքավորումները, գործիքները, կշեւքները, էլեկտրաէներգիայի), ջրի, հեղուկ վառելանյութի հաշվիչները, տեխնոլոգիական պրոցեսների ավտոմատ կառավարման պոլյտերը, տրանսֆորմատորները և այլն:

5. Տրանսպորտի միջոցներ— ավտոմեքենաները, կցվող սայլակները, վագոնիկները, ինքնաշարժ ավտոսայլակները, կենդանաքարշ տրանսպորտը, խողովակաշարային, օդային, ջրային տրանսպորտի միջոցները:

6. Արտադրական և տնտեսական գույժ— բանվորական սեղանները, աշխատանքի պաշտպանության առարկաները, հակահրդեհային սարքավորումները, փափուկ գույքը և այլն:

7. Բանող ածասուններ— եղները, ձիերը, ուղտերը, լծկան հղջերունները և այլն:

8. Մթերատու ածասուններ— մթերատու անասունները, թրուշունները, մեղվաբնտանիքները:

9. Բազմամյա տնկարկներ— ընդգրկում են բերքատու պտղատափերը, հատապտղատու կուլտուրաների, խաղողի, ինչպես և ոչ բերքատու այգիները, թեյի պլանտացիաները, դաշտապաշտպան անտառաշերտերը: Տնտեսագետները իրավամբ առաջարկում են մատղաշ տնկարները հաշվի առնել շրջանառու ֆոնդերում, քանի որ դրանք դեռ բերք չեն տալիս: Սակայն մինչև բերքատվության մեջ մտնելը դրանց հիմնելու, աճեցման և խնամքի ծախսերը կատարվում են կապիտալ ներդրումների հաշվին, ուստի և այն նպատակահարմար չէ շրջանառու ֆոնդերում հաշվարկել: Պարզապես հիմնական ֆոնդերի հետ կապված հաշվարկների ժամանակ պետք է հիմնական ֆոնդերի արժեքից հանել այդ գումարները:

10. Կապիտալ ներդրումներ հողերի բարելավման համար— դրանք ընդգրկում են հողաբարելավման և հողաշինարարական նպատակներով կատարվող ներդրումները, առանց կառույցների:

11. Գործիքներ և այլ հիմնական ֆոնդեր— այս խմբին են պատկանում տնտեսության գործիքները և հիմնական ֆոնդերի մնացած հոգվածներով չարտացոլված միջոցները:

Հիմնական ֆոնդերի կառուցվածք ֆոնդերի առանձին տարրերի տեսակարար կշիռն է ընդհանուր կամ գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական ֆոնդերի մեջ: Այստեղ կարևոր նշանակու-

թյուն ունի արտադրական և ոչ արտադրական, գյուղատնտեսական և ոչ գյուղատնտեսական ֆոնդերի հարաբերությունը, որը սահմանվում է հաշվի առնելով ինչպես արտադրության և գյուղի սոցիալական զարգացման շահերը, այնպես էլ գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների հնարավորությունները:

Առավել կարևոր նշանակություն ունի և արտադրության վրա մեծ ազդեցություն է գործում գյուղատնտեսական հիմնական ֆոնդերի կառուցվածքը:

Գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների ֆոնդերի կառուցվածքը պայմանավորված է դրանց մասնագիտացմամբ, ինտենսիվության մակարդակով և այլն: Անասնաբուծական ուղղության տընտեսություններում բարձր է շենքերի և մթերատու անասունների, հացահատիկային, տեխնիկական կուլտուրաների մշակությամբ ղեկավարող տնտեսություններում՝ տեխնիկական միջոցների, ալգեպտղաբուծական, թեյագործական տնտեսություններում՝ բազմամյա տնկարկների տեսակարար կշիռը:

Քանի որ համանման չէ արտադրական հիմնական ֆոնդերի սարքեր տարրերի ազդեցությունը արտադրության վրա, ֆոնդերի կառուցվածքում պայմանականորեն առանձնացնում ենք «ակտիվ» և «պասսիվ» տարրեր հասկացությունը:

Ակտիվ ենք անվաճում այն միջոցները, որոնք առավել մեծ ազդեցություն են թողնում գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ավելացման և արտադրության արդյունավետության վրա (գյուղատնտեսական տեխնիկա, մթերատու անասուններ, բազմամյա տնկարկներ և այլն):

Պասսիվ (ոչ ակտիվ) միջոցներին են վերագրվում շենքերը, կառույցների մի մասը, ճանապարհները, ցանկապատները և այլն:

Սակայն նման ստորաբաժանումը կրում է խիստ պայմանական բնույթ, քանի որ առանց ժամանակակից շենքերի, կառույցների, ճանապարհների անհնար է պատկերացնել գյուղատնտեսական արտադրանքների արտադրությունը, անկորուստ փոխադրումը, պահպանումը, որակի ապահովումը, առաջավոր տեխնոլոգիայի ներդրումը, էրգոնոմիկայի պահանջների բավարարումը և այլն: Դրանով հանդերձ այդ միջոցների ձևավորման գործում ամեն տեսակի ավելորդությունները (չարդարացված ամրության պաշարներ, թանկարժեք շինանյութերի օգտագործում, մեկ անասնատեղի, մեկ մեծ օգտակար տարածության թանկացում) հանգեցնում են ֆոնդի կառուցվածքի վատացմանը:

Գյուղատնտեսական նշանակության ֆոնդերի կառուցվածքում հետապատկերված տարիներին ավելացել է շենքերի, կառույցների, փոխադրող հարմարանքների տեսակարար կշիւը, որը մոտ 40 տոկոսից հասել է 63—64-ի և նվազել են մնացած տարրերի տեսակարար կշիւները, շնայած դրանցից յուրաքանչյուրը աճել է մի քանի անգամ, 1986 թ. ԽՍՀՄ գյուղատնտեսության նշանակության հիմնական ֆոնդերի կառուցվածքում շենքերը, կառույցները և փոխադրող հարմարանքները զբաղեցնում էին 64,3, մեքենաներն ու սարքավորումները՝ 16,7, արանսպորտի միջոցները՝ 3,6, բանող և նաստունները՝ 0,4, մթերատու անասունները՝ 9,4, բազմամյա անկարկները՝ 2,9 տոկոս: Հայկական ԽՍՀ-ում շենքերն ու կառույցները զբաղեցնում են 54, մեքենաներն ու սարքավորումները՝ 9,8, մթերատու անասունները՝ 11,3, բազմամյա անկարկները՝ ավելի քան 16,3 տոկոս:

Վերջին տարիներին դարձյալ մեծ ներդրումներ են կատարվում ֆոնդերի ոչ ակտիվ տարրերի բնդլայնման համար: 1971—1986 թթ. անասնապահական շենքեր են կառուցվել 60 մլն գլուխ խոշոր և զգրավոր անասունների, 45 մլն գլուխ խոզի, 71 մլն գլուխ ոչխարի համար, ինչպես նաև տարեկան արտադրական կարողություններ 25 մլն տ պարարտանյութի (100% ազոտը նյութի հաշվով) 260 հազար տրակտորի, 100 հազար կոմբայնի արտադրության, օրական 1600 տ. շաքարի, 9 հազար տ. մսի, 30 հազ. տ. կաթի վերամշակման համար: Դրանք կապիտալ տար, սակայն երկարատև օգտագործման միջոցներ են, որոնք խիստ անհրաժեշտ են ԱՍՀ-ին սպասարկող ճյուղերի հզորությունների մեծացման, վերամշակման ընթացքում հումքի կորուստների կրճատման, ԱՍՀ-ի բոլոր ճյուղերում ինտենսիվ տեխնոլոգիաների արմատավորման համար և այլն: Հեռանկարում դրանք աստիճանաբար կկրճատվեն:

Հիմնական ֆոնդերի գնահատումը անհրաժեշտ է դրանց հաշվառման, պլանավորման գործում միասնականության և համադրելիության համար: Հիմնական ֆոնդերի հաշվառումը և պլանավորումը կատարվում են ինչպես բնեղեն, այնպես էլ արժեքային ձևով: Հիմնական ֆոնդերի գնահատումը դա նրանց արժեմեծությունը որոշելու կարգն է, Հիմնական ֆոնդերի գնահատումը կատարվում է.

1. Նախասկզբնական (հաշվեկշռային),
2. մնացորդային և
3. վերականգնման, արժեքով:

1. Նախասկզբնական (հաշվեկշռային) արժեքը ներառում է միջոցների ձեռքբերման և մինչև տնտեսություն հասցնելու, կամ տնտեսությունում դրանց պատրաստման ծախսերը: Այդ ծախսերով էլ դրանք մուտքագրվում են հաշվեկշռում: Սակայն այդ ընդհանուր դրույթից երբեմն կատարվում է որոշ շեղում: Այսպես, օրինակ, անասունները հիմնական հոտ են փոխադրվում ինքնարժեքով: Դա հնարավորություն չի տալիս որոշ չափով մեղմացնելու ֆոնդերի սպառարժեքների և դրանց արժեքների՝ առանձին տնտեսություններում գոյություն ունեցող մեծ տարբերությունները: Այսպես, օրինակ, եթե մատղաշի քաշաճի 1 ց-ի ինքնարժեքը մի տնտեսությունում կազմել է 200, մյուսում 300 ու, ապա հիմնական հոտ փոխադրելու ժամանակ նույն ցեղի և մթերատվության 400 կգ զանգվածով երկնյա առաջին տնտեսության ֆոնդերում կնստեր 800, իսկ երկրորդում՝ 1200 ու. արժեքով, որը, ինչ խոսք, ֆոնդերը կդարձնեն անհամադրելի: Դժբախտաբար այդ տարբերությունները դեռևս պահպանվում են անգամ ինքնարժեքով մուտքագրելիս: Եվ այդ ժամանակ է նկատվում այգիների, անասունների, տնտեսական եղանակով կատարված շինարարության միավորի բալանսային արժեքում:

Կուտնտեսությունների և սովխոզների տարեկան հաշվետվություններում ֆոնդերը ներկայացված են հաշվեկշռային արժեքով: Սակայն դրանք անընդհատ մաշվում և արժեք են կորցնում, հետևապես կյանքի տարբեր ժամանակաշրջանում դրանք ներկայացվում են տարբեր արժեմեծություններում, բայց գնահատվում են միևնույն նախասկզբնական արժեքով: Ուստի հարկ է լինում որոշել նաև դրանց մնացորդային արժեքը:

2. Մնացորդային արժեքով ֆոնդերը գնահատվում են դրանց պարբերաբար գույքագրման, դուրսգրման, վաճառման և այլ պերում: Մնացորդային արժեքը որոշվում է նախասկզբնական արժեքից հանելով մաշվածքի գումարը: Դա գեոևս արդյունքին շփոխանցված մասն է:

Մեքենաների, սարքավորումների, շինանյութերի, գույքի, պահեստամասերի գների փոփոխության հետ կապված, կառավարության որոշմամբ պարբերաբար անց է կացվում հիմնական ֆոնդերի վերագնահատում՝ հաշվի առնելով ֆոնդերի բարոյական և ֆիզիկական փաստացի մաշվածքը: Դա ցույց է տալիս ֆոնդերի արտադրական կարողությունը տվյալ պահին:

3. Վերականգնման առժեհը— դա ֆոնդերի արժեքն է սովյալ ուղանիսն գործող գնեկուով, այսինքն՝ համանման կարողութունը վերադարձնելու համար պահանջվող գումարը:

Բացի վերոհիշյալից սահմանվում է նաև ֆոնդերի միջին սահման արժեքը: Այն հաշվարկվում է մինչև հաշվետու տարվա հունվարի 1-ը եղած ֆոնդերի կեսի, հաջորդ տարվա հունվարի 1-ի դրությամբ եղած ֆոնդերի գումարի կեսի, բոլոր 11 ամիսների հունվարի 1-ի դրությամբ եղած ֆոնդերի գումարի հանրագումարը 12-ի բաժանելու միջոցով:

Հիմնական ֆոնդերի ուսումնասիրության ժամանակ հաճախ գործ են ունենում նրանց վիճակը բնութագրող այսպիսի ցուցանիշների հետ՝ 1. բացարձակ հավելան (կուտակումներ), 2. մաշվածության գործակից, 3. պիտանիության գործակից, 4. նորացման գործակից և այլն:

1. Հիմնական ֆոնդերի հավելանը որոշվում է որպես տարիսկզբի և տարեվերջի, կամ հաշվետու և բազիսային տարիների գումարների տարբերություն, իսկ հավելանի գործակիցը՝ սովյալ հաշվելանը ֆոնդերի տարեսկզբի (բազիսային տարիների) գումարին հարաբերելու միջոցով: Մի շարք տարիների համար այն կարելի է որոշել
$$\sqrt[n-1]{\frac{\Phi_2}{\Phi_1}}$$
 բանաձևով, որտեղ n -ն տարիների թիվն է, Φ_2 —ֆոնդերի հաշվետու, Φ_1 —բազիսային տարվա գումարն է:

2. Մաշվածության գործակիցը բնութագրում է մաշվածության աստիճանը սովյալ ժամանակաշրջանում և հաշվարկվում է մաշվածքի գումարը ֆոնդի նախասկզբնական արժեքին հարաբերելու միջոցով:

Ֆոնդերի մաշվածության չափը կարելի է որոշել նաև՝ էլնելով միջոցների տեխնիկական վիճակից, կամ էլ ծառայության փաստացի և մնացորդային ժամկետից: Օրինակ, եթե միջոցների նորմատիվային ծառայության ժամկետը 12 տարի է, իսկ փաստորեն օգտագործվել է 8 տարի, ապա փաստացի մաշվածքը կկազմի

$$\left(\frac{8 \cdot 100}{12}\right) 66,7\%:$$

3. Հիմնական ֆոնդերի պիտանիության գործակիցը հիմնական ֆոնդերի մնացորդային արժեքի հարաբերությունն է լրիվ նախասկզբնական արժեքին: Այն կարելի է որոշել նաև 100-ից հանելով մաշվածության տոկոսը:

4. Հիմնական ֆոնդերի նորացման գործակիցը ցույց է տալիս սովյալ ժամանակաշրջանում մուտք եղած (գործարկված) ֆոնդերի տեսակարար կշիռը հիմնական ֆոնդերի նախասկզբնական արժեքի նկատմամբ:

5. Հիմնական ֆոնդերի դուրսգնման գործակիցը մաշվածության, խարխուլ և հին լինելու, տարերային աղետի հետևանքով դուրս գրված գումարի հարաբերությունն է նախասկզբնական արժեքին:

Որքան բարձր են ֆոնդերի մաշվածքի, ինչպես և նորացման տեմպերը, նոր միջոցների ներդրման շնորհիվ, այնքան մեծ կլինեն ֆոնդերի վերադարձության տեմպերը և արտադրական կարողությունը:

Ֆոնդերի արտադրական կարողություն ասելով հասկանում ենք սահմանված տեսականիով և որակով առավելագույն արտադրանք արտադրելու կարողությունը՝ հաշվի առնելով բոլոր միջոցների բարձրարդյունավետ օգտագործումը, գիտատեխնիկական նվաճումները, առաջավոր տեխնոլոգիան և արտադրության կազմակերպումը:

Հիմնական ֆոնդերի մաշումը և ամուրտիզացիան

Արտադրական պրոցեսում հիմնական ֆոնդերն աստիճանաբար մաշվում են, կորցնում իրենց նախկին որակը և որոշակի ժամանակից հետո դառնում են ոչ պիտանի:

Մաշումը լինում է ֆիզիկական և բարոյական: Ֆիզիկական մաշումը նյութական մաշվելու պրոցես է, երբ միջոցները կորցնում են տեխնիկական-շահագործական հատկանիշները: Ֆիզիկական մաշումը տեղի է ունենում երկակի ձևով, այսինքն՝ ոչ միայն միջոցների օգտագործման, այլև անգործության հետևանքով:

Բարոյական մաշումը ավելի շատ տնտեսական, քան տեխնիկատեխնոլոգիական հասկացություն է: Ավելի էժան կամ բարձր արտադրողական համանման արտադրամիջոցների երևան գալու արտադրողական համանման արտադրամիջոցների երևան գալու օգտագործումը տնտեսապես դառնում է ոչ շահավետ:

Բարոյական մաշումը անխուսափելի առաջադիմական տեխնիկա-տնտեսական երևույթ է: Բայց դա միաժամանակ առաջացնում է նյութական միջոցների կորուստ: Ուստի վաղաժամ բարոյական մաշվածքի մեղմացման համար անհրաժեշտ են տեխնիկական մի-

ջոցների, սարքավորումների, տեխնոլոգիաների արդիականացում, շենքերի, հիմնական հոտի, բազմամյա տնկարկների վերականգնում և այլն: Սակայն դա չի նշանակում, թե նոր բարձրարտադրողական և էժան միջոցներ ստանալուց հետո անտեսությունը պետք է շուտապես հանրաժան: Հին մեքենան նորով փոխարինելը թույլատրելի է, եթե դրա հետևանքով ստացված անտեսական արդյունքը գերազանցում է բարոյական մաշվածքի հետևանքով առաջացած կորուստը:

Միջոցների էժանացման հետևանքով առաջացած բարոյական մաշումը որոշվում է հնացած միջոցի բալանսային արժեքը գործող մեծածախ գների հետ համադրելով:

Արտադրողականության բարձրացման հետևանքով առաջացած բարոյական մաշումը կարելի է որոշել հին և նոր միջոցի արտադրողականությունը համադրելու միջոցով, հետևյալ բանաձևով՝

$$\alpha = \frac{95 \times 100}{100}$$

Այս-ն հնացած միջոցի վերականգնման արժեքն է,

Գ-ն համամասն նոր միջոցի մեծածախ գինը,

Ա, Ա-ը հին և նոր միջոցի արտադրողականությունն է:

Մաշված արտադրամիջոցները վերականգնելու համար արդյունքին փոխանցված մաշվածքի գումարն առանձնացնում ենք տարածքային արտադրանքի իրացումից ստացված դրամական միջոցներից և որպես ամբողջացիոն ֆոնդ կուտակում բռնկում: Այն 1970 թ. մոտ 3 մլրդ սուրբ 1986 թ. հասավ 12.1 մլրդ սուրբ: Այն ներկայումս հատկացվում է անտեսությունների արտադրություն, գեաություն ու տեխնիկայի զարգացման ֆոնդին:

Այսպիսով, ամբողջացիոն դա հիմնական միջոցների արժեքը արտադրանքին վերադրելու և հիմնական միջոցները վերարտադրելու համար դրամական միջոցների կուտակման պրոցեսն է:

Ամբողջացիոն մասհանումների տարեկան հատկացումները (Ա) հաշվարկվում են՝ էլիկով յուրաքանչյուր առանձին հիմնական միջոցի նախասկզբնական (բալանսային) արժեքից (ԲԱ), տվյալ միջոցի օգտագործման ընթացքում նախատեսվող հիմնական նորոգման (ՀՆ), արդիականացման (Ար) և տվյալ միջոցի լուծարքի հետ կապված հնարավոր ծախսերից (Ծ), լուծարքի գումարներից (Լ) և ծախսության ժամկետից (Ծ): Այսինքն՝ գումարում ենք բո-

լոր ծախսումները, հանում լուծարքից ստացված գումարները, և ստացվածը բաժանում տվյալ ֆոնդի ծախսության ժամկետի վրա: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\alpha = \frac{ԲԱ + ՀՆ + Ար + Ծ - Լ}{Ծ \cdot Ժ} \text{ ուրի:}$$

Ամբողջացիոն մասհանումների գործում որոշակի միասնականություն, կարգ ու կանոն մտցնելու նպատակով ԽՍՀՄ պետականը սահմանում է ամբողջացիոն մասհանումների նորմաներ:

Ամբողջացիոն մասհանումների նորման (նա), դա տարեկան մասհանումները գումարի տոկոսային հարաբերությունն է տվյալ միջոցի նախասկզբնական արժեքի նկատմամբ:

$$\eta = \frac{Ա \times 100}{ԲԱ} = \frac{ԲԱ + ՀՆ + Ար + Ծ - Լ}{ԲԱ \cdot Ժ}$$

Ամբողջացիոն նորմաները պարբերաբար վերանայվում, ճշգրտվում են: Ընդ որում, վերջին տարիներին աստիճանաբար ավելանում էր լրիվ վերականգնման և նվազում հիմնական նորոգման մասնաբաժինը, որը 1970 թ. 41,9 տոկոսից իջել և 1981—1986 թթ. կազմել է 34 տոկոս: Դա բացատրվում է նրանով, որ միջոցները դառնում են ավելի կատարյալ և հիմնական նորոգման կարիք քիչ են զգում, բացի այդ ծառայության ժամկետի անհավասարաձայնում անտեսույթ և ձեռնտու չէ: Դա մի կողմից արագացնում է բարձրագույն մաշումը, մյուս կողմից էլ հիմնական նորոգումը նոր տեխնիկայի արտադրությունից ավելի թանկ է նստում: Տնտեսապես շահավետ է մաշված ֆոնդերը միանգամից նորով փոխարինելը: Ամբողջացիոն նոր նորմաները սահմանվել են ԽՍՀՄ ագրոարդի կողմից 1987 թ., դրանց մեջ ներառված չեն նորացման նորմաները:

Ամբողջացիայի հաշվառման ներկա մեթոդիկան ղերծ չէ թեթյություններից: Մասնավորապես՝ ամբողջացիայի հաշվարկը, թեև այն դրական է ֆոնդերի վերարտադրության աստիճան, հաշվի առնված չէ իրական մաշվածքը: Այսպես, արտադրամիջոցները կարող են գործել շատ կամ քիչ, կամ բոլորովին չգործել, միևնույն է, սահմանված ամենամյա նորմաներով նորմատիվային ժամկետում հաշվարկվում են ամբողջացիոն հատկացումները և ներառվում ինքնարժեքի մեջ: Սա թեև ինչ-որ չափով հակասում է ինքնարժեքի գնացման սկզբունքին, սակայն անտեսության ղեկավարներին մղում է լրիվ օգտագործելու եղանակ միջոցները, չկուտակելու ավելորդ միջոցներ, նպաստում է միջոցների երաշխավորված

վերադարձված թվանշանը: Չգործող միջոցների համար ամորտիզացիան չհաշվարկվելը, կամ ըստ կատարած աշխատանքի հաշվարկումը երբեմն կհանգեցնի նրան, որ առանձին միջոցները դուրս կգալին շարքից և միջոցներ չէին կուտակվի պահանջները բավարարելու համար: Մինչդեռ միջոցները շարքից դուրս են գալիս ոչ միայն օգտագործելու, այլև չօգտագործելու հետևանքով: Այս հարցերն ստավել կարևոր են ինքնաֆինանսավորման, տնտեսավորման նոր սլայմաններում:

Թերություն է նաև մթերատու տնտեսողների համար ամորտիզացիա չհաշվարկելը: Տարեցտարի տնտեսողների ցիկլին կազմի բարելավման և այլ պատճառներով աճում է հիմնական հոտ փոխադրող մեկ տնտեսողի հաշվեկշռային արժեքը և նրանց իրադրությունից ստացված գումարները հատուցում են նրանց բալանսային արժեքի սոսկ մի մասը: Այս հանգամանքը ազդեցություն է նաև տնտեսաբուժական միջոցների ինքնարժեքի իրական մակարդակը: Այսպես, 1965—1986 թթ. ընթացքում մեկ կովի բալանսային արժեքը 225-ից հասել է 671, իսկ մեկ մայր ոչխարինը՝ 30-ից 70,8 սուբլով:

Թերություն է նաև բաղամայր տնկարկների բերքատու հատակի ամբողջ ժամանակաշրջանի համար ամորտիզացիոն մասհանումների հավասարաչափ բաշխումը, երբ բերքատվությունը կյանքի առաջին և վերջին տարիներում անհամեմատ ցածր է լինում:

Ամորտիզացիան չի հաշվարկվում ժամանակավորապես կոնսերվացված միջոցների համար:

Ամորտիզացիոն մասհանումները սովորականում սկսել են հաշվարկել ի սկզբանե, իսկ կոլտնտեսություններում՝ 1960 թ., իսկ մինչև այդ ֆոնդերի վերականգնման պլաններ են ծառայել անբաժանելի ֆոնդերը:

Կարևոր նշանակություն ունի ամորտիզացիոն ֆոնդի տնտեսումը, որը կարող է տեղի ունենալ ֆոնդերի կառուցվածքային ակտիվարժեքի և ֆոնդահատուցման բարձրացման միջոցով: Ամորտիզացիոն մասհանումների անտեսումը (S) կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.

$$S = \left(\frac{U_0 \cdot Q}{U_{P0}} - \frac{U_1 \cdot Q}{U_{P1}} \right) \cdot U_{P1}$$

որտեղ U_0 , U_1 -ը ամորտիզացիոն մասհանումներն են բալանսային և հաշվետու տարում, Q -ն բաղխային տարվա արտադրանքի ինք-

նորժեքի նկատմամբ ամորտիզացիոն մասհանումների մեծություն հաշվարկման դորժակիցն է, U_{P0} , U_{P1} -ը բաղխային և պլանավորվող տարվա արտադրանքի ծավալն է:

Ամորտիզացիոն ֆոնդի օգտագործման խնդրում որոշակիության, միջոցների վերականգնման համար հուսալի հիմք ստեղծելու նպատակով 1987 թ. սկսած միջոցների լրիվ վերականգնման նպատակով հաշվարկվում են ամորտիզացիոն մասհանումներ, որոնք պետք է օգտագործվեն նպատակային ձևով: Հիմնական միջոցների նորոգումների բոլոր տեսակների համար ստեղծվում է նորոգման ֆոնդ: Ամորտիզացիոն մասհանումները գոյանում են նորմատիվային ձևով և մացվում են ինքնարժեքի մեջ, սակայն օգտագործվում են սոսանձին: Տրակտորների համար սահմանված են 12,5 տոկոս, 0,9 և 1,4 տ դասի տրակտորների համար 9,5, դոլթանների համար՝ 12,5, կուլտիվատորինը՝ 12,5—14,3, հայահատիկային կոմբայնների, հետբերքաավաքային մշակովյան մեքենաներինը՝ 10,0, եզրագացորենինը, բանջարեղենինը և կարսոֆիլինը՝ 12,5, ճականդղի և այլ արմատապտուղներինը՝ 14,3, ջերմատներինը՝ 3,5—4,0 տոկոս և այլն: Գրեթե անփոփոխ են մնացել տնտեսապահական ֆերմաների սարքավորումների համար հոտկացվող ամորտիզացիոն մասհանումների նորմաները:

Գյուղատնտեսական նշանակության ֆոնդերի համեմատական մեծությունը բնութագրելու համար օգտագործվում են ֆոնդայության հովվածություն և ֆոնդադինավածության ցուցանիշներ:

Աղյուսակ 1

Հիմնական ֆոնդերի, ֆոնդապահովվածության և աշխատանքի ֆոնդազինվածության դինամիկան

Ցուցանիշները	ԽՍՀՄ-ում			Հայկ. ԽՍՀ-ում		
	1960թ.	1980թ.	1987թ.	1960թ.	1980թ.	1987թ.
Հիմնական արտադրական ֆոնդերը և նյութական շրջանառության միջոցները մլրդ ռուբ.	93	321	442	0,5	2,07	3,5
որից՝ գյուղ. նշան. հիմնական ֆոնդերը մլրդ ռուբ.	44,4	225,6	332	0,37	1,76	2,8
Ֆոնդապահովվածությունը 100 հազ. հոգերի հաշվով հազ. ռուբ.	8,7	41,5	58,9	27,7	134,2	210,9
Աշխատանքի ֆոնդազինվածությունը հազ. ռուբ.	1,6	9,0	14,7	1,9	7,2	12,5

Ֆոնդապահովվածությունը (ֆոնդահագեցվածությունը) — գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքն է դյուրատնտեսական պիտանի հողերի հաշվով: Եթե տնտեսությունն ունի 600 հա. գյուղատնտեսական պիտանի հող, 1,5 մլն ռուբլու գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական ֆոնդեր, ապա 1 հա-ի հաշվով այն կլինի $(1500:600)=2,5$ հազար, իսկ 100 հա հաշվով՝ 250 հազար ռուբլի:

Ֆոնդապահովվածությունն ավելի ճիշտ կլինի արտահայտել դյուրատնտեսական նշանակության հիմնական ֆոնդերի (Ֆհ) և շրջանառու ֆոնդերի (Ֆշ) միագումարը դյուրատնտեսական պիտանի հողերին (Հ) հարաբերելու միջոցով, քանի որ այդ ֆոնդերը

$$\Phi = \frac{\Phi_h + \Phi_z}{Z}$$

անչափ չեն պործում, իսկ շրջանառու արտադրական պաշարները անբավարարությունը հանգեցնում է հիմնական ֆոնդերի օգտագործման վատացման:

1940—1988 թթ. 100 հա գյուղատնտեսական պիտանի հողերի հաշվով ֆոնդապահովվածությունն աճել է շուրջ 19 անգամ՝ հասնելով 59 հազար, Հայկ. ԽՍՀ-ում 211 հազար ռուբլու: Ֆոնդապահովվածությունը

հովվածությունը գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվության մակարդակը բնութագրող կարևոր ցուցանիշներից է:

Ֆոնդազինվածություն (Ֆզ) — գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքն է միջին տարեկան մեկ աշխատողի հաշվով (Ա).

$$\Phi_n = \frac{\Phi_z}{\text{Ա}}$$

Այն մեր երկրի գյուղատնտեսության մեջ 1940—1988 թթ. աճել է 26 անգամ: Հայկական ԽՍՀ-ում 1960—1987 թթ. 6,7 անգամ՝ հասնելով 12,8 հազար ռուբլու:

Մեր հանրապետության ֆոնդապահովվածության մոտ 3,5 անգամ բարձր մակարդակը պայմանավորված է ֆոնդատար և ինտենսիվ ճյուղերի (խաղողագործության, պտղաբուծության, անասնաբուծության տեխնիկական կուլտուրաների) մեծ տեսակարար կըշտով, ոռոգման, քիմիական համակարգերի առկայության բարձր մակարդակով և այլն: Սակայն, դրանով հանդերձ, աշխատատար կուլտուրաների բարձր տեսակարար կշիռը, դրանց մեքենայացման ցածր մակարդակը պայմանավորում են ձևերի աշխատանքի բարձր տեսակարար կշիռը, ֆոնդազինվածության, էներգազինվածության ցածր մակարդակը: Էներգազինվածությունը, միջին միութենական 35-ի դիմաց, մեր հանրապետությունում հասնում է ընդամենը 15 ձիաուժի: Անասնաբուծության մեջ համալիր մեքենայացման մակարդակը պակիորեն եւ է մնում միջին միութենականից:

Ներկայումս կարևոր նշանակություն է ստանում երկրի ագրոարդյունաբերական համալիրի բոլոր ոլորտների արտադրական ֆոնդերի մեկ միասնության մեջ ուսումնասիրումը, քանի որ այն պլանավորվում և ֆինանսավորվում է որպես միասնական անտեսական օրգանիզմ, բացի դրանից որևէ օղակում այդ միջոցների անբավարարությունը հավասարապես ի չիք է դարձնում մյուս ճյուղերի արդյունքները: Երկրի ագրոարդյունաբերական համալիրի հիմնական արտադրական ֆոնդերը 1970 թ. 146,9 մլրդ ռուբլուց 1987 թ. հասան 480 մլրդի, կամ ավելացան 3,3 անգամ: Տարեցտարի ագրոարդյունաբերական համալիրի ֆոնդերի մեջ ավելանում է դյուրատնտեսության մասնաբաժինը, որը 1970 թ. 64-ից 1987 թ. հասել էր մոտ 73 տոկոսի, մինչդեռ մթերումներինը՝ 2,7, գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերական ձեռնարկություններինը՝ 13,7, հասարակական սննդինը՝ 3,5, տրակտորների և

գյուղատնտեսական մեքենաների նորոգմանը՝ 2,5, շինարարությանը՝ 5,0 տոկոս էր:

Չնայած ֆոնդերի աճի նման տեմպերին, ոչսօր ևս գյուղատնտեսությունը կարիք ունի ինտենսիվ աեխնոլոգիաներին համապատասխանող արտադրական կարողությունների, բարձրարտադրողական տեխնիկայի, տրանսպորտի միջոցների, ինտենսիվ տնկարկների, մթերատու բարձր հատկանիշներ ունեցող անասնապահների, գյուղատնտեսական կուլտուրաների բարձր բերքատու սորտերի, կերի կաշուն բաղալի, պահեստամասերի, պարարտանյութերի, բայց և, որ շատ կարևոր է՝ այդ միջոցների բարձրարդյունավետ օգտագործման:

Ֆոնդապահովվածության աստիճանը պետք է որոշել՝ այն համեմատելով նորմատիվի հետ:

Քանի որ ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսական դործունեության վերլուծությունն առաջիմ կատարվում է ճյուղային հատվածքով, բերում ենք միայն գյուղատնտեսության ֆոնդերի և կապիտալ ներդրումների օգտագործման ցուցանիշները:

Կադմեկով ագրոարդյունաբերական համալիրի ֆոնդի 2/3-ը, գյուղատնտեսական հիմնական ֆոնդերով ներկայումս արտադրվում է ագրոարդյունաբերական համալիրի (ԱԱՀ-ի) համախառն արտադրանքի միայն 48 տոկոսը, հետևապես գյուղատնտեսության մեջ զրանց արդյունավետության բարձրացման արդյունքը կլինի ողջ համալիրի ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը:

Հիմնական արտադրաֆոնդերի օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը

Արտադրական ֆոնդերի ավելացումը ինքնանպատակ չէ, այլ էման և որակյալ գյուղատնտեսական արտադրանք արտադրելու միջոց ֆոնդերի ավելացման հետ միասին տարեցտարի մեծանում է զրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացման տնտեսական նշանակությունը:

Հիմնական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետությունը որոշելիս վերցվում է միայն գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրական ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքը: Քանի որ հիմնական ֆոնդերը կաշված են գյուղատնտեսական համա-

խառն արտադրանքի, նոր ստեղծված արդյունքի (համախառն եկամտի), զուտ եկամտի ավելացմանը, ուստի այդ ցուցանիշները ևս պետք է հարաբերեն ֆոնդերի գործադրվող ծավալին:

Այս առումով ներկայումս հիմնական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետությունը գնահատվում է ցուցանիշների համակարգով, որոնցից գլխավորներն են՝ ֆոնդահատույցը, ֆոնդատարությունը, շահույթի նորման, ֆոնդերի վերարտադրության նորման և այլն:

1. Ֆոնդահատույցը (Ֆհ) ցույց է տալիս, թե ինչքան համախառն արտադրանք է արտադրվում հիմնական ֆոնդերի միավորի (1 ա, 100 ս.) հաշվով: Այն որոշվում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը (ՀԱ) գյուղատնտեսական նշանակության հիմնական արտադրաֆոնդերի միջին տարեկան արժեքին (Ֆ) հարաբերելու միջոցով: Բայց քանի որ հիմնական և շրջանառու ֆոնդերը գործում են համատեղ, ուստի հայտարարում կարելի է ավելացնել նաև վերջինիս միջին տարեկան արժեքը (Ֆշ)

$$\text{Ֆհ} = \frac{\text{ՀԱ}}{\text{Ֆ}} \quad \text{Ֆհ} = \frac{\text{ՀԱ}}{\text{Ֆ} + \text{Ֆշ}}$$

Արդյունքի մեջ տարեցտարի ավելանում են անցյալ առարկայած ծախսումները, ուստի կարևոր է խմանալ թե ինչպիսի՞ն են տարեկալացած ծախսումների և նոր ստեղծված արդյունքի հարաբերակցությունը և ժողովրդության միատմբ: Այն կարելի է հաշվարկել ինչպես համախառն արտադրանքը հիմնական ֆոնդերի սպառված մասին՝ մաշվածքին (Մ), այնպես էլ նոր ստեղծված արդյունքը կամ համախառն եկամուտը (Հե) հիմնական ֆոնդերին հարաբերելու միջոցով:

$$\text{Ֆհ} = \frac{\text{ՀԱ}}{\text{Մ}} \quad \text{Ֆհ} = \frac{\text{Հե}}{\text{Ֆ}}$$

Սակայն ստույգ ցուցանիշը մեր էկոնոմիկայում դեռևս չի կիրառվում: Մաշվածքի նկատմամբ ֆոնդահատույցի հաշվարկը ցույց է տալիս, որ մաշվածքի մեկ ուրբու հաշվով այն կազմել է 1966—1970 թթ. 5,6, 1971—1975 թթ. 7,21, իսկ 1976—1980 թթ. 8,24, իսկ 1981—1985 թթ. 12,5 ուրբի: Դրան հակառակ երկրում ֆոնդահատույցը տարեցտարի իջնում է: Այն 1940 թ. 5,29 ուրբուց իջավ՝ 1960 թ. 2,70, իսկ 1988 թ. 0,66 ուրբու:

Այսպիսով, ֆոնդահատույցը իջնում է ֆոնդերի կիրառվող և

աճում՝ ստատիստիկական տվյալների նկատմամբ: Այս բացատրվում է նրանով, որ ստեղծվում են երկարակյաց, բայց թանկարժեք միջոցներ:

Ամբողջ գյուղատնտեսության առումով կարելի է օգտագործել աղագյին եկամտի հարաբերությունը հիմնական ֆոնդերին:

Ֆոնդահատույցի ցուցանիշում, սակայն, չի արտացոլվում հիմնական ֆոնդերի օգտագործման ժամանակամիջոցում արտադրված ամբողջ արտադրանքը (այն կարելի է անվանել ֆոնդահատույցի զանգված, որը կարելի է արտահայտել բանաձևով.

$$\Phi = \frac{\Sigma \text{Ֆ.Ո}}{\Phi},$$

որտեղ Φ -ն ֆոնդերի շրջապտույտի ժամանակաշրջանն է տարիներով, բացի դրանից ֆոնդահատույցի մեջ չի արտացոլվում ֆոնդերի օրգանական կազմը:

Գյուղատնտեսության տարբեր ճյուղերում տարբեր տնտեսություններում տարբեր է ձեռքի աշխատանքով ստեղծված արդյունքի տեսակարար կշիռը, սակայն այն անվերապահորեն ամբողջացնում էրազրվում է ֆոնդերին, որը երբեմն աղավաղում է իրական պատկերը: Այս առումով կարելի էր օգտագործել ֆոնդահատույցը մեկ աշխատողի (և₂) հաշվով ցուցանիշը, որը գյուղատնտեսության էկոնոմիկայում դեռևս չի կիրառվում: Այն կարելի է հաշվարկել՝

$$\Phi = \frac{\Phi}{\Sigma \text{և}_2} \quad \text{և}_2$$

ֆոնդահատույցը չի արտացոլում նաև գլխավոր արտադրամիջոցի՝ հողի որակը և այլն:

Ֆոնդատարությունը (Ֆտ) ֆոնդահատույցի հակադարձ ցուցանիշն է և ցույց է տալիս, թե ինչքան հիմնական արտադրական ֆոնդեր են անհրաժեշտ մեկ միավոր համախառն արտադրանք արտադրելու համար:

$$\Phi_{\text{տ}} = \frac{\Phi}{\Sigma \text{և}}, \quad \text{կամ } \Phi_{\text{տ}} = \frac{1}{\Phi}, \quad \text{հետևապես } \Phi_{\text{տ}} \times \Phi = 1$$

Շահույթի նորման (Շն) որոշվում է ստեղծված ամբողջ շահույթը (Շ) հիմնական և նյութական շրջանառու ֆոնդերին (Ֆ₂) միջին տարեկան արժեքին հարաբերելու միջոցով:

$$\text{Շն} = \frac{\text{Շ} \cdot 100}{\Phi + \Phi_2}$$

Ֆոնդահատույցի և ֆոնդատարության դինամիկան ճիշտ արտացոլելու համար համախառն արտադրանքը հարկ է դնահատել համադրելի գներով:

Աղյուսակ 2
ՖՈՆԴԱՀԱՏՈՒՅԳԻ ԵՎ ՇՈՋՈՒՅԹԻ ՆՈՐՄԱՆԻ ՄԱԿԱՐԳԱՆԸ
ԵՎ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ (ՖՈՆԴԵՐԻ 100 Ի. ՀԱՇՎՈՎ)

	1970	1980	1986
ԽՍՀՄ-ում՝ միջինը	176	81	69
այդ թվում՝ կոլտնտեսություններում,	165	73	60
սովխոզներում	129	65	52
Հայկական ԽՍՀ-ում՝ միջինը	113	68	56
այդ թվում՝ կոլտնտեսություններում,	170	106	85
սովխոզներում	79	50	43
Ագրոարդյունաբերական համալիրում	204	118	100
Շահույթի նորման՝ ԽՍՀՄ-ում	7,2	—1,5	6,0
Հայկական ԽՍՀ-ում	1,8	0,12	3,7

Աղյուսակի սվյախներից երևում է, որ ֆոնդահատույցը առավել ցածր է սովխոզներում, իսկ Հայկական ԽՍՀ-ում ֆոնդահատույցի ցուցանիշն զգալիորեն ցածր է միջին միութենականից, որը սովխոզների առավել ցածր ֆոնդահատույցի հետևանք է: Քանի որ հանրապետության գյուղատնտեսության հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի 75 տոկոսը կենտրոնացված է սովխոզներում, այստեղ մեծ աշխատանք պետք է կատարվի դրանց հետագա բարձրացման համար: Միջին միութենականի համեմատ ցածր է նաև շահույթի նորման:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման առաջին փուլում, երբ հիմնականում կենդանի աշխատանքն է փոխարինվում առարկայացած աշխատանքով, այս երևույթը օրինաչափ է: Սակայն հետագա նման միտումը դառնում է վտանգավոր տնտեսական երևույթ, քանի որ հասարակական արդյունքի մեջ նվազում է աղագյին եկամտի տեսակարար կշիռը, որը մեր երկրում 1960 թ.՝ 61-ից 1987 թ. իջավ 41 տոկոսի: Հետևապես, հիմնական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը տնտեսական անհետաձգելի խնդիր է: Ֆոնդահատույցի միայն 1%-ով բարձրացումը ներկայումս հավասարազոր է 3,0 մլրդ ռուբլու կապիտալ ներդրումների խնայողության:

Ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշներից են նաև ինքնարժեքի իջեցումը, աշխատանքի արտադրողականության, շահութաբերության բարձրացումը և այլն:

Ֆոնդատարության և ֆոնդահատույցման ցուցանիշները ներկայումս, ֆոնդերի ճյուղային բաշխվածության բացակայության

պատճառով, առանձին արտադրանքների արտադրության գծով շեն հաշվարկվում, որն էական թերություն է: Այդ նպատակների և պլանավորման պրակտիկայում օգտագործելու համար ներկայումս կարելի է օգտվել հաշվարկված նորմատիվներից: Այդ նորմատիվները սահմանված են 1 հա հողերի, 1 դուխ անասունի, 1 տոննա արտադրանքի համար և զգալիորեն տատանվում են ըստ շրջանների: Այսպես, օրինակ, 1 հա-ի ֆոնդերի նորմատիվը ՌԽՖՍՀ-ում կազմում է բանջարեղենի համար 1531, շաքարի ճակնդեղի՝ 1017, իսկ մեր հանրապետությունում՝ համապատասխանաբար 2160 և 2800 ռուբլի: Ըստ այդմ էլ տատանվում է նորմատիվային ֆոնդատարությունը:

Ֆոնդահատույցի անկման և ֆոնդատարության բարձրացման ցուցանիշների բացահայտման համար պետք է նկատի ունենալ ֆոնդերի առանձին տարրերի օգտագործման արդյունավետության բնեղեն ցուցանիշները, որոնցից են՝ արտադրական շենքերի տարողությունների օգտագործման աստիճանը, տրակտորների, կոմբայնների օրական և տարեկան արտադրանքը, ավտոմեքենաների վազքը և դրանց օգտագործման գործակիցը, բազմամյա տնկարկների, գյուղատնտեսական կուլտուրաների բերքատվությունը, անասունների մթերատվությունը և այլն:

Գյուղատնտեսության հիմնական (և ոչ միայն հիմնական) արտադրաֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության վրա ազդող գործոնները շատ են ու բազմազան: Հիշատակենք դրանցից.

1. Գյուղատնտեսական կուլտուրաների բերքատվության և անասունների մթերատվության բարձրացումը.
2. Մասնագիտացման խորացումը և ճյուղերի լավագույն կառուցվածքի սահմանում.
3. Ֆոնդերի կառուցվածքում ակտիվ տարրերի տնտեսակարար կշռի բարձրացումը, հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի ճիշտ զուգակցումը.
4. Բուրր միջոցների բարձրարդյունավետ օգտագործումը, անավարտ արտադրության կրճատումը, գյուղական շինարարության ինդուստրացումը.
5. Ֆոնդերի պլանաչափ նորացումն ու արդիականացումը, դրանց հուսալիության և դիմացկունության բարձրացումը.
6. աղոտ-արդյունաբերական համալիրի շրջանակներում միջճյուղային կապերի ճիշտ կոորդինացումը, նյութատեխնիկական մատակարարման բարելավումը.
7. Արտադրամիջոցների օգտագործման համար աշխատողների նյութական շահագրգռվածություն, անձնական պատասխանատվության, կոլտուր-տեխնիկական մակարդակի բարձրացումը.
8. Կադրերով ապահովվածությունը.

և ի նրանց որակի բարձրացումը. 9. Տնտեսավարման տնտեսական մեխանիզմի կատարելագործումը. 10. ԱԳԿ-ի, էրդոնոմիկայի պահանջների խստիվ հաշվառումը և այլն:

Այս ցուցանիշների ուսումնասիրությունը յուրաքանչյուր տնտեսության տնտեսագիտական ծառայության գլխավոր խնդիրներից մեկն է, որն այնքան անհրաժեշտ է մեր էկոնոմիկային:

4

Արտադրության նորմալ ընթացքի համար բացի հիմնականից անհրաժեշտ են նաև շրջանառու միջոցներ, որոնք շրջանառու արտադրողական և շրջանառության ֆոնդերի միագումարն են:

Շրջանառու ֆոնդերն ամբողջովին սպառվում և իրենց արժեքը արդյունքին են փոխանցում նույն արտադրական ցիկլում: Դրանց արժեքը լրիվ մտնում է արտադրանքի ինքնարժեքի մեջ և կազմում դրա 73—75 տոկոսը:

Գյուղատնտեսության շրջանառու ֆոնդերի տարբերիչ առանձնահատկությունները ժող. տնտեսության մյուս ճյուղերից հետևյալներն են.

1. Բուսական և կենդանական ժառուցում ունեցող ֆոնդերի գերակշռությունը, որոնց պահպանման և խնամքի համար պահանջվում են համապատասխան պայմաններ ու միջոցներ:
2. Սեփական արտադրության առարկաների մեծ տեսակարար կշիռը, որոնք ֆոնդերի շրջապտույտի ընթացքում մշտապես վերարտադրվում են առանց ապրանքային փուլն անցնելու, իսկ վերջինս էապես ազդում է սեփական շրջանառու միջոցների պահանջի և պլանային տնտեսության վրա:
3. Դրանց անհավասարաչափ բաշխումը և շարժումը տարբեր փուլերում, շրջապտույտի տարբեր կետերում (միաժամանակ կուտակում և աստիճանաբար ծախսում) և այլն:
4. Դրանց մի մասի (սերմի, կերի, անասունների մատղաշի և բուսական անասունների) վերարտադրությունը կապված է կենսաբանական օրենքների հետ:

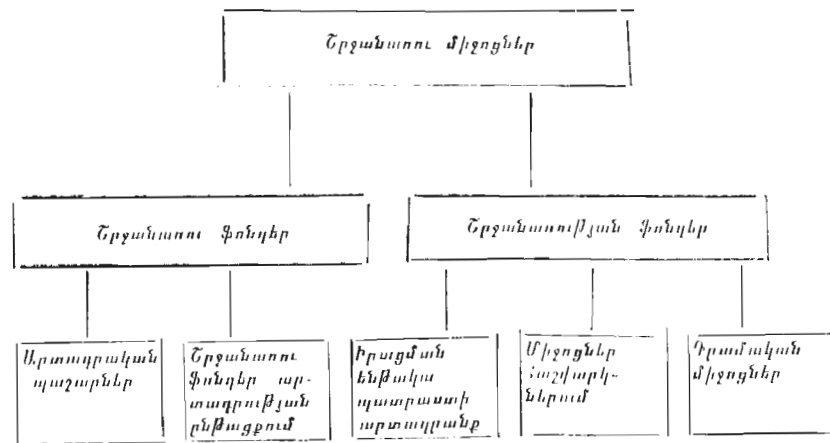
Շրջանառու արտադրական (արտադրողական) ֆոնդերին են պատկանում՝

1. Արտադրական պաշարները գեոևս արտադրության ընթացքում չգտնվող, սակայն այդ նպատակի համար նախատեսված աշ-

խառանքի տուարկաներն են— սերմեր, անկանյութեր, կերեր, ցամփար, հեղուկ, գազային և կոշտ վառելիք, պարարտանյութեր, թու-նաքիմիկատներ, դեղորայք, պահեստամասեր, տարաներ, արագա-մաշ և ցածրարժեք առարկաներ, գործիքներ և այլն:

2. Արտադրության ընթացքում գտնվող շրջանառու ֆոնդերը— այդ ընթացքում գտնվող, բայց դեռ պատրաստի արտադրանք չդարձած առարկաներն են— մատղաշ և բոման դրված հասակա-վոր անասունները, անավարտ արտադրության, հետագա ժամանա-կաշրջանի համար կատարված ծախսումները և այլն: Հնդհանուր կարգաբանության մեջ անասունների մատղաշը և գիրացվող անա-սունները առանձնացված են որպես ինքնուրույն խումբ և ներառ-ված են արտադրական պաշարների մեջ:

Շրջանառության փուլին սպասարկող շրջանառու միջոցները կոչվում են շրջանառության ֆոնդեր (սխեմա 2):

Դրանց են պատկանում իրացման ենթակա պատրաստի ար-տադրանքը, իրացված, բայց չվճարված արտադրանքը, հաշվարկ-ներում եղած միջոցները (առանձին անձանց, կազմակերպություն-ների դեբիտորական պարտքերը), դրամարկղում, հաշվարկային և ընթացիկ հաշիվներում, հաշվարկադրելում (аккредитив) և լիմի-տային չեկերում եղած միջոցները և այլն:

Շրջանառու ֆոնդերի և շրջանառության ֆոնդերի միավորման նպատակահարմարությունը պայմանավորված է նրանով, որ շրջա-պտույտի ընթացքում դրանք հաջորդաբար փոխում են իրենց ձևը և

տեղը՝ մի վիճակից անցնելով մյուսին: Այսպես, արտադրական պաշարները (սերմեր, կերեր, վառելիք, պարարտանյութ), վերած-վելով պատրաստի արտադրանքի, արտադրական ֆոնդերից անց-նում են շրջանառության ֆոնդերին, իսկ պատրաստի արտադրանքի իրացումից հետո վերածվում են դրամական միջոցների, որոնք վերստին ծախսվում են արտադրական շրջանառու ֆոնդերի նոր պաշարներ ձևով բերելու համար:

Գոյություն ունեն շրջանառու միջոցների կազմ և կառուցվածք: Կազմն արտահայտում է նրա տարրերի (հոդվածների) ամբողջու-թյունը, կառուցվածքը՝ առանձին տարրերի տեսակարար կշիռը: Եթե կազմը դրույալանունական բոլոր ձևերով կառուցված է միա-տեսակ է, ապա դրանց կառուցվածքը պայմանավորված է տեսե-սությունների մասնագիտացմամբ:

Հնդհանուր առմամբ շրջանառու միջոցների մեջ անասունների մատղաշը և գիրացվող անասունները կազմում են 40—45, կերերը՝ 12—13, սերմերը՝ 6—7, անավարտ արտադրության ծախսումները՝ 15—16, իսկ ամբողջ արտադրական պաշարները՝ 80—82 տոկոս: Շրջանառության ֆոնդերին բաժին է ընկնում շրջանառու միջոցնե-րի 15—20 տոկոսը:

Արտադրության սեկտորային, հետևանքով տարվա ընթաց-քում շրջանառու միջոցների կառուցվածքում նկատվում են զգալի տատանումներ: Այսպես, սերմերի, կերերի սպառմանը զուգընթաց տարվա կեսում սակտեսում է դրանց և ավելանում անավարտ ար-տադրության տեսակարար կշիռը, որն իր հերթին նվազում է բեր-քահավաքից հետո: Երրորդ եռամսյակում մեծանում է պատրաստի արտադրանքի, չորրորդում՝ դրամական միջոցների տեսակարար կշիռը:

Շրջանառու միջոցների նորմավորումը— դա շրջանառու ֆոն-դերի պահանջն է արտադրության և շրջանառության ամբողջ ցիկլի համար: Նորմավորվող շրջանառու միջոցներից են արտադրական պաշարների բոլոր տարրերը, պատրաստի արտադրանքը պահես-տում (չիրացված):

Չնորմավորվող միջոցներ են այլ ձևերով կառուցված և կազ-մակերպությունների հետ տարվող հաշվարկներում եղած դրամա-կան միջոցները:

Սակայն արտադրության նորմալ ընթացքի համար կարիք չի լինում դրանց ամբողջ մասսայի կուտակում, որը կհանգեցնի դե-

րանց շրջապտույտի դանդաղեցմանը, մեծ տարողությունների ստեղծմանը և այլն: Ուստի սահմանվում է նորմավորվող շրջանառու միջոցների նորմատիվը:

Շրջանառու միջոցների նորմատիվը դա արտադրության անխափան ընթացքն ապահովող նյութական և դրամական միջոցների նվազագույն քանակն է:

Ըստ գոյացման աղբյուրների շրջանառու միջոցները բաժանվում են սեփական և փոխառու միջոցների:

Սեփական շրջանառու միջոցները հատկացվում են տվյալ ձևա-նարկությամբ մշտական օգտագործման համար՝ նվազագույն (նորմատիվային) պահանջմունքի չափով: Այն տնտեսության կանոնադիր ֆոնդի բաղկացուցիչ մասն է և ավելացվում է շահույթի և կա-յուն պատիվների հաշվին:

Կերպապաշարների նորմատիվը սահմանվում է տվյալ ասորվա-րերից մինչև հաջորդ տարվա բերքը՝ հաշվի առնելով տարբեր սե-ռահասակային խմբերի աճեցման, արտադրանքի ստացման պլանը, մսուրային շրջանի տեղությունը, կերերի որակը և այլն:

Սերմերի ֆոնդերն ստեղծվում են տնտեսության յուրաքանչյուր կուլտուրայի համար արտադրաֆինանսական պլանի պահանջներին համապատասխան՝ դրան ավելացնելով ապահովագրական ֆոն-դերը:

Վառելանյութերի և քսանյութերի պահանջները հաշվարկվում են՝ լընելով յուրաքանչյուր մականիշի ավտոմեքենայի, տրակտորի, կոմբայնի կատարելիք աշխատանքի ծավալից և վառելանյութի սլանային ծախսի տեխնիկական նորմաներից, տնտեսություն հաս-ցընելու պայմաններից և այլն:

Օրգանա-հանքային պարարտանյութերի պաշարները ստեղծ-վում են՝ հաշվի առնելով գյուղատնտեսական կուլտուրաների ցան-քատարածությունները և պարարտացման նորմաները:

Պահուստամասերը և նորոգման նյութերը նախատեսված են տեխնիկայի, իսկ շինանյութերը՝ շենքերի և կառույցների նորոգման համար: Դրանց պաշարները որոշվում են լընելով տնտեսության վերանորոգման պահանջից՝ հաշվի առնելով մատակարարման պայմանները, հնարավորությունները:

Փոխառու շրջանառու ֆոնդերը գյուղատնտեսական ձեռնար-կություններին տրվում են բանկի կարճաժամկետ վարկերի ձևով սե-

փական շրջանառու միջոցների ժամանակավոր սլանային լրացնելու համար՝ վառելիքի, պարարտանյութի, կերերի և այլ նյութերի սե-լոնային պաշարների կուտակման նպատակով, արտապլանային արտադրանքի ստացման հետ կապված դրամական միջոցների լրա-ցուցիչ պահանջմունքների համար, ձեռնարկությունից անկախ հանգամանքներով գոյացած գերնորմատիվային արտադրական պաշարների կամ պատրաստի արտադրանքի ծածկման համար և այլն:

Ի տարբերություն սեփական և դրան հավասարեցված միջոց-ների (աշխատավարձի գծով փոխանցվող պարտքեր, սոցապհատ-կացումներ, գալիք ծախսերի ծածկման ռեզերվներ, վարկատուների միջոցներ), որոնք ձեռնարկություններն օգտագործում են իրենց հայեցողությամբ, փոխառու միջոցները տրվում են նպատակային օգտագործման համար և սահմանված ժամկետում պետք է վերա-դարձվեն:

Շրջանառու միջոցների պահանջի վրա աղդում են արտադրու-թյան ծավալը, միավոր արտադրանքի արժեքը (ինքնարժեքը) ար-տադրանքի իրացման և մատակարարման պայմանները, հաշվառ-կային գործառնությունների արագությունը, արտադրության կենտ-րոնացման, մասնագիտացման մակարդակը և այլն:

Շրջանառու միջոցների մեծությունը որոշվում է դրանց միջին տարեկան արժեքով: Շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժե-քը որոշվում է՝ գումարելով դրանց ամենամսյա մնացորդները, սա-րեկների և տարեկան գումարների կեսը, սերմերի, կերերի, կեն-դանիների մատղաշի, անավարտ արտադրության էժանացումից յոյացած միջոցները և գումարը 12-ի վրա բաժանելու միջոցով:

Շրջանառու միջոցների օգտագործման աղյուսակետությունը

Շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը լուրջ տնտեսական պրոբլեմ է, որի տնտեսական բո-վանդակությունը հանգում է դրանց միավորի հաշվով առավելա-դույն արտադրանքի ստացմանը:

Գյուղատնտեսության շրջանառու միջոցների օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը թնութագրվում է շրջանառ-լիության արագությամբ, որը կարելի է հաշվարկել արտադրանքի իրացումից հետո:

Շրջանակախորքայինը բնութագրվում է հետևյալ ցուցանիշներով՝

1. Շրջանակախորքային գործակցով (Գ). այն որոշվում է իրացումից ստացված շրջանառության գումարների (հանած հիմնական հոսից խոտանված անասունների բալանային արժեքը) (ՇԳ) շրջանառության միջոցների (ՇՄ) միջին տարեկան արժեքին հարաբերելու միջոցով.

$$\text{Գ} = \frac{\text{ՇԳ}}{\text{ՇՄ}}$$

Օրինակ, ՀԽՍՀ կոլտնտեսություններում շրջանառության միջոցների միջին տարեկան արժեքը 1985 թ. կազմել է 174, իսկ շրջանառության գումարը՝ 237 մլն ուսումնական շրջանառությունների գործակցը կլինի՝

$$\text{Գ} = \frac{237}{174} = 1,36$$

Նշանակում է շրջանառության միջոցները տարվա ընթացքում կատարել են 1,36 պտույտ, կամ շրջանառության միջոցների մեկ ուսումնական շրջանառությունը կազմել է 1,36 ուսումնական շրջանառությունը:

2. Շրջանառության տևողությունը օրերով. որոշվում է տարվա օրացուցային օրերի թիվը շրջանառությունների գործակցի վրա բաժանելու միջոցով, որը մեր օրինակում կկազմի

$$\text{Տ} = \frac{365}{1,36} = 268 \text{ օր}$$

Շրջանառությունների արագացումը հարավորություն կտա տարածական հոսքի ծրագրերը կատարելու ավելի քիչ միջոցներով, կամ շրջանառության միջոցների նույն ծավալով ավելի շատ արտադրանք արտադրելու և իրացնելու Շրջանառության արագացումից ապաստված միջոցների մեծությունը (Ա) կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Ա} = \frac{\text{ՇԳ}}{365} (\text{Տ}_1 - \text{Տ}_2)$$

որտեղ ՇԳ-ն շրջանառության գումարն է ուսումնական

Տ₁ և Տ₂-ը շրջանառությունների տևողությունն է բաղադրանքային (Տ₁) և հաշվետված (Տ₂) ժամանակաշրջանում:

Ի՞նչ շրջանառության գումարը կազմել է 1460 հազ. ուսումնական շրջանառության ժամանակաշրջանը 278-ից իջել է 268 օրվա, ապա տնտեսված միջոցների գումարը կկազմի

$$\frac{1460}{365} - (278 - 268) = 40 \text{ հազար ուսումնական}$$

նույն ձևով կարելի է հաշվարկել շրջանառությունների դանդաղացման հետևանքով առաջացած լրացուցիչ միջոցների պահանջը:

Տվյալ դեպքում շրջանառությունների 10 օրով դանդաղացումը կառաջացնի նույնքան միջոցների լրացուցիչ պահանջ:

Շրջանառության միջոցները կարելի է համեմատել նաև ստացված համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի հետ:

Գյուղատնտեսության ինտենսիվացման հետ միասին աճում են բույսեր, այդ թվում և շրջանառության միջոցները, որը 1987 թ. երկրի գյուղատնտեսական ձևերարկություններում հասնում էր 165 մլրդ-ի, որից նյութական միջոցները՝ 122 մլրդ ուսումնական, ուստի դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է ավելացնել շրջանառության միջոցների յուրաքանչյուր մեկ ուսումնական շրջանառությունը ստացվող արտադրանքային արտադրանքը, համախառն և զուտ եկամուտը:

Շրջանառության միջոցների օգտագործման վրա ազդում են նաև հիմնական և շրջանառության ֆոնդերի ճիշտ զուգակցումը, ճիշտ մասնագիտացումը, արտադրական պաշարների և ծախսերի ճիշտ օգտագործումը, բարձրարժեք սորտերի և անասնակերի ներդրումը, արտադրության ինտենսիվ տեխնոլոգիաների կիրառումը, գիտականոնի հիմնավորված նորմատիվների ներդրումը, պլանավորման և տնտեսաշարժային հարաբերությունների կատարելագործումը, արտադրության ցիկլի տևողության կրճատումը, նյութատեխնիկական մատակարարման բարելավումը, արտադրանքի որակի լավացումը, իրացման ժամկետի կրճատումը, ֆինանսա-տնտեսական լծակների դերի բարձրացումը և այլն:

Ամեն տարի գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվում են հրակայական քանակությամբ նյութական ռեսուրսներ, ուստի և դրանց տնտեսված յուրաքանչյուր տոկոսն արտահայտվում է հազարավոր տոննա նավթամթերքի, կերերի, պարարտանյութերի և նյութական ալարժեքների մեջ:

Այսպես, օրինակ, հետադուրությամբ պարզված է, որ գոլորշիացման, տարաներից հոսելու, լիցքավորման ժամանակ թափվելու հետևանքով վառելիքի կորուստը կազմում է 3%, հետևապես միայն կիսով չափ կրճատումը կտա 0,2 մլն տոննայի կամ 60—70 մլն ուսումնական:

Գործարանից մինչև հողին տրվող պարարտանյութերի կորուստ-ները կազմում են 15—16 տոկոս, կամ մոտ 12—13 մլն տոննա, զոմազբի մեջ սննդանյութերի կորստի միայն 1 տոկոսով կանխու-մբ 1985 թ. կկադմեր 130 հազար տոննա ազոտով նյութ, օգտագործ-վող ջրի միայն 1 տոկոսի խնայողությունը՝ 3,2 կմ³, իսկ կերակր-ման առաջավոր տեխնոլոգիայի ներդրման, կերերի նախնական վերամշակման, պահպանման բարելավման և այլ եղանակներով կերերի միայն 1 տոկոսի տնտեսումը երկրում կազմում է մոտ 4 մլն տ. կերամիավոր, որով կարելի է կերակրել 1,6 մլն խոշոր եղ-ջերավար անասուն: Այսպիսով, այդ միջոցների տնտեսումը և բար-ձրարադրմանով օգտագործումը տնտեսական լուրջ խնդիր է:

5

Կապիտալ ներդրումները դրամական ծախսումների այն ամ-բողջությունն են, որ ուղղվում են հիմնական ֆոնդերի ստեղծմանը, գործող հիմնական ֆոնդերի արդիականացմանը, տեխնիկական վերազինման, ինչպես նաև մաշվածքի հետևանքով շարքից դուրս եկած հիմնական միջոցների վերականգնմանը, նախագծա-հետա-խույակային աշխատանքներին: Այլ խոսքով, դրանք հիմնական ֆոն-դերի պարզ և ընդլայնված վերարտադրության համար կատարված (նախատեսված) ծախսումներն են, որոնք արտադրական գործար-կումից հետո վերածվում են հիմնական ֆոնդերի:

Գյուղատնտեսության ամենամյա կապիտալ ներդրումները աշ-խատանքների ամբողջ կոմպլեքսում կազմում են ավելի քան 60. սրից բուն գյուղատնտեսության մեջ՝ մոտ 50 մլրդ ուրբլի: Այդ մի-ջոցների բարձրարդյունավետ օգտագործումը թեև պահանջ է կյանքի առաջադրած պահանջով և երկրի տնտեսական ստրատեգիայով:

Պլանավորման գործող կարգի համաձայն աշխատանքների ամբողջ համակարգի առումով կապիտալ ներդրումների ծավալի մեջ ներառվում են գյուղատնտեսական գիտահետազոտական հիմ-նարկությունների, ՍՍՀՄ մեխորացիայի և ջրային տնտեսության մինիստրության շինանյութերի արտադրության և կապալային կազմակերպությունների շինարարական ինդուստրիայի զարգաց-ման ձեռնարկությունների կառուցման, կոլտնտեսությունների և միջտնտեսային ձեռնարկությունների գյուղատնտեսական արտադ-րանքների վերամշակման և շինանյութերի արտադրության, ինչպես նաև շինարարական արտադրության ինդուստրիայի արտադրական

բաղադրի զարգացման համար կատարվող ներդրումները: Խորհրդա-յին իշխանության տարիներին (1918—1988 թթ.) գյուղատնտեսու-թյան զարգացման համար ներդրվել է 900 մլրդ ուրբլի:

Վերջին երկու տասնամյակում արտադրության բերական համալիրի կապիտալ ներդրումների 18—20 տոկոսը բաժին է ընկնում առաջին ոլորտին (գյուղատնտեսության համար արտադրամիջոցների ար-տադրություն և մատակարարում), 20—25-ը՝ երրորդին (գյուղա-տնտեսական արտադրանքի իրացում, պահպանում, վերամշակում) և 62—65-ը երկրորդին՝ գյուղատնտեսությանը: 1971—1988 թթ. կրկին ԱՄՆ-ի համար ներդրված 800 մլրդ ուրբլուց ավելի քան 80 տոկոսը բաժին է ընկնում գյուղատնտեսական աշխատանքների ամբողջ համալիրի՝ ֆոնդ կատարվող ներդրումներին:

Կապիտալ ներդրումները գյուղատնտեսության ոլորտում ուղղվում են արտադրական նշանակության շենքերի և կառույցների շինարարությանն ու արդիականացմանը, էլեկտրիֆիկացմանը, ջրատնտեսական աշխատանքներին, հողաբարելավմանը, տնտեսա-կան գույքի ձեռքբերմանը, գյուղատնտեսական տեխնիկայի, ուսու-րավորումների ձեռքբերմանն ու տեղակայմանը, հիմնական հողի կալվածավորմանն ու ընդլայնմանը, ցեղաբարելավմանը, բուսական տնկարկներ հիմնելուն ու խնամքին և այլն:

Կապիտալ ներդրումները հատկացվում են նաև ոչ արտադրու-կան նշանակության (բնակարանային-կոմունալ, լուսավորություն, կուլտուրայի, առողջապահության) և սոցիալական ենթակառույց-վածքի այլ նպատակներին: Այդ ներդրումների շնորհիվ միայն 1956—1988 թթ. գյուղական վայրերում կառուցվել են 1215 մլն բն. մեծ բնակատարածություն կամ հոգած բնակարանային ֆոնդը ամբողջովին նորացվել է՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով հասնելով 16,7 բն. մեծ: Զբաղառարարում ունեցող գյուղական բնա-կավայրերի թիվը 1970—1988 թթ. ավելացավ 6,4 անգամ, հասնելով 23 հազարի, զարգիֆիկացված բնակարաններին՝ համապատասխա-նաբար 4,7 անգամ և 22,7 միլիոնի: Նախագարուցական մանկական հիմնարկների տեղերի թիվը նախահեղափոխական ընդհանուր 5,4 հազարի դիմաց միայն գյուղական վայրերում 1940 թ. հասավ 534, իսկ արդեն 1988 թ. 4400 հազարի: Սակայն այդ նվաճումներն այ-սօր դիտվում են ոչ թե թվերի քանակական տվյալներով, այլ սո-

ցիալիզմի սոցիալ-տնտեսական բուլանդակությունը համարժեք պահանջմունքների բավարարման տեսանկյունից, իսկ այս ոլորտում չբավարարված պահանջմունքները դեռ շատ են: Բայկական է նշել, որ ներկայումս գյուղական վայրերում մշտական գործող նախադպրոցական մանկական տեղերով ապահովվածությունը կազմում է ընդամենը 37 տոկոս, գյուղական շատ բնակավայրեր չեն համապատասխանում ժամանակակից սոցիալական պահանջմունքներին, դրա հետևանքով մեծ է երիտասարդության արտահոսքը, գյուղը «ծերանում» և օրեցօր գծվարանում է նորագույն տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի կառավարումը, նվազում օգտագործման արդյունավետությունը, հետևաբար կապիտալ ներդրումները արտադրականի և ոչ արտադրականի բաժանելիս պետք է ինչն էլ նրանից, որ այս բաշխումը միջոց է մարդկանց պայմանների բարելավմամբ ևս արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար:

Կապիտալ ներդրումների մի մասն էլ հատկացվում է ԱՍՀ-ի մյուս ճյուղերի զարգացմանը: Կապիտալ ներդրումների պլանավորման ներկա պրակտիկայում կարևոր նշանակություն է ստանում ԱՍՀ-ի կապիտալ ներդրումների ճյուղային կառուցվածքի սահմանումը: Դեռևս տնտեսապես հիմնավորված չէ գյուղատնտեսության մեծ առևակարար կշիռը:

Ժողովրդական տնտեսության ընդհանուր ներդրումներում տարեցտարի աճում է գյուղատնտեսության կապիտալ ներդրումների տեսակարար կշիռը: Այն 1918—1940 թթ. 15,9, 1940—1965 թթ. 18 տոկոսի դիմաց 1968—1988 թթ. կազմեց 25—28 տոկոս: Խորհրդային իշխանության տարիներին գյուղատնտեսության բնագավառում կատարված ներդրումների շուրջ 85 տոկոսը կազմել են 1966—1988 թթ. ներդրումները, որը ԽՄԿԿ ագրարային քաղաքականության նոր կուրսի արդյունք է: Այն ուղղված է գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդմանն ու կատարելագործմանը (տես աղյուսակ 3): Կապիտալ ներդրումների սճը առավել ակնառու է 100 հա գյուղատնտեսական հողերի հաշվով. այն 1981—1986 թթ. շուրջ 3 անգամ գերազանցում է 1961—1970 թթ. մակարդակը:

Աղյուսակ 3
ԳՅՈՒՂԱՍՏՆՆԵՐԻ ՓՈՅՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱՏՐ ԵՎ ԳՆԱՐԱՅԻՆ

	ԽՍՀՄ - ում				Հայկական ԽՍՀ-ում			
	տարեկան միջին տոկ.		% ներքև		տարեկան միջին տոկ.		100 հա գ/վ հողերի հաշվով	
	ընդհանուր ներք.	նյութատեխ. ներք.	ընդհանուր ներք.	նյութատեխ. ներք.	ընդհանուր միջ. տոկ.	նյութատեխ. միջ. տոկ.	100 հա գ/վ հողերի հաշվով	100 հա գ/վ հողերի հաշվով
1918—1940	7,8	0,60	1,0	5,4	126	110	5,5	305
1941—1959	8,2	0,81	1,1	7,3	172	149	14,9	1116
1951—1960	46,6	4,7	6,1	42,3	890	379	37,0	2771
1961—1970	135,0	13,5	17,5	121,6	2490	1026	102,6	7790
1971—1980	309,6	30,9	40,5	278,3	5710	2240	224,0	17009
1981—1985	204,6	40,9	27,1	368,5	7436	1632	325,4	24887
1986	46,0	46,0	6,1	414,4	8348	375	375,0	28552

Ընդամենը՝ 1918—1986 757,8 11,11 166 100 5902 90,8 X

Խորհրդային իշխանության տարիներին մեր հանրապետության դուրսնադուրս կապիտալ ներդրումները կազմել են 5,9 մլրդ ռուբլի, որը մեկ հեկտարի հաշվով շուրջ 3,4 անգամ գերազանցում է ԽՍՀՄ միջին մակարդակը:

Կարևոր նշանակություն ունի կապիտալ ներդրումների աղբյուրների խմացությունը: Պրակտիկայում դրանք կարող են լինել սեփական և փոխառու:

ԱՆՀ-ի և գյուղատնտեսության բոլոր ձևերակառուցումների համար տնտեսաշարակային հարաբերությունների և ինքնաֆինանսավորման ներկա պայմաններում կապիտալ ներդրումների աղբյուրների կառուցվածքում վճռական տեղ ունեն սեփական միջոցները: Դրանք դոյանում են ամորտիզացիոն, շահույթից կատարվող հատկացումներից, հիմնական միջոցների լուծարքից առաջացած միջոցներից, հիմնական միջոցների պետական ապահովագրության նպատակով ստացված (տարեկան ադեմների գեպում) և այլ միջոցներից:

Կապիտալ ներդրումների պլանավորման և ֆինանսավորման ներկա պրակտիկայում բանող և մթերատու անասունների հիմնական հոտի ձևավորման համար օգտագործվելիք կապիտալ ներդրումները հաշվառվում և պլանավորվում են առանձին: Դրանք կապիտալ ներդրումների պետական պլաններում չեն արտացոլվում և սովորականում պլանավորվում ու ֆինանսավորվում են առանձին: Մատղաշը շրջանառու միջոցներից հիմնական հոտ է փոխադրվում փաստացի կամ մինչև գնման գները վերահաշվարկված ինքնարժեքով, իսկ ծախսերի ծածկման աղբյուր են հիմնական հոտի անասունների վաճառքից գոյացած գումարները (բալանսային արժեքի չափով), բանող անասունների ամորտիզացիան, շահույթը, տնտեսության ամրապնդման և ընդլայնման ֆոնդի միջոցները և այլն: Պլանավորման նոր կարգի համաձայն սկսած 1987 թ. բաղմամյա տնկարկների ոչ բերքատու հասակի տարածություններից ստացված շահույթների չափով չեն պակասեցվում արտադրական ծախսերը (միջոցների բալանսային արժեքը կամ կապիտալ ներդրումների գումարը), այլ դրանք վերագրվում են տնտեսության ռեզերվային ֆոնդին:

ԽՍՀՄ ժողտնտեսության պլաններում ըստ հանրապետությունների (վերջիններս ըստ շրջանների) սահմանվում են պետական կապիտալ ներդրումների ընդհանուր ծավալները, դրանց մեջ առանձնացնելով շինմոնտաժային աշխատանքների ծավալը:

Սովորականում կապիտալ ներդրումների աղբյուր են սեփական միջոցները և պետական կենտրոնացված կապիտալ ներդրումները: Արտադրության, գիտության և տեխնիկայի զարգացման ֆոնդերի գոյացման կալուն նորմատիվների մշակման համար ըստ հնգամյակի տարիների հաշվարկվում են այդ ֆոնդի հաշվին ֆինանսավորվող կապիտալ ներդրումների ծավալները: Դրանք իրենցից ներկայացնում են կապիտալ ներդրումների հնգամյա պլանով տվյալ մամանակի համար նախատեսված ամբողջ ներդրումների և պետական կենտրոնացված կապիտալ ներդրումների տարբերությունը:

Լրիվ տնտեսաշարակի և ինքնաֆինանսավորման փոխադրված ձևերակառուցումներում, կազմակերպություններում, միավորումներում արտադրության, գիտության ու տեխնիկայի զարգացման կենտրոնացված ֆոնդերը 1988—1990 թթ. ուղղվելու են ընդհանուր և միջնադարյան բնույթի կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորմանը (ներառյալ նոր շինարարության), ինչպես նաև տնտեսաշարակային ձևերակառուցման սեփական միջոցների անբավարարության դեպքում դրանց տեխնիկայի ձեռքբերմանը և այլն:

Միջոցների լրիվ վերականգնման և պարզ վերարտադրության ապահովման նպատակով սկսած 1987 թ. ամորտիզացիոն ֆոնդն ուղղվում է միջոցների վերականգնմանը, իսկ նորոգումների համար ստեղծվում է «նորոգման ֆոնդ»: Այդ նպատակով որոշ չափով իջեցվել են ամորտիզացիոն մասհանումների նորմաները:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետ օգտագործման վրա վերահսկողության ուժեղացման, կտրուկորոգության ուղղություններում և օբյեկտներում դրանց կենտրոնացման, նյութատեխնիկական մատակարարման գործում միասնականության ապահովման նպատակով մշակվում է կապիտալ ներդրումների միասնական պլան՝ առանձնացնելով կենտրոնացված և ապակենտրոնացված աղբյուրների հաշվին կատարվող աշխատանքները: Կենտրոնացված կապիտալ ներդրումները և դրանց ֆինանսավորման աղբյուրները արտացոլվում են ձևերակառուցումների ֆինանսական պլաններում:

Արտարդի համակարգի գյուղատնտեսական ձևերակառուցումներում, սկսած 1987 թ., կապիտալ շինարարության պլանի բոլոր ցուցանիշները որոշում են իրենք՝ կապիտալ ներդրումների և շինմոնտաժային աշխատանքների իջեցված լիմիտների սահմաններում, իսկ կոլտնտեսություններում՝ հաշվի առնելով նրանց իջեցված նույն ցուցանիշները, որոնք ապահովվում են նյութատեխնիկական ռեսուրսներով:

Կոլտնտեսությունների, սովխոզների և մյուս ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների պլանների հիման վրա ՇԱՄ-երը, միութենական հանրապետությունների պետագործարդները, մինիստրների խորհուրդները և ԽՍՀՄ պետագործարդը մշակում են ԱՍՀ-ի կապիտալ շինարարություն ամփոփ պլանները և դրանք ներկայացնում են սահմանված կարգով:

Ագրոարդի ձեռնարկություններին իրավունք է վերապահված մշակել (պատվիրել) արտագրական, օբյեկտների տեխնիկական վերադիման և վերակառուցման նախագծային-նախահաշվային փաստաթղթերը՝ այդ աշխատանքների մինչև 0,5 մլն ռուբլու դեպքում, իսկ շենքերի, կառուցվածքների, բնակելի տների և մինչ 0,2 մլն ռուբլու նախահաշվային արժողությամբ կուլտուր-կենցաղային մյուս օբյեկտների նախագծերի համապատասխանեցումն իրականացնել առանց տերիտորիալ նախագծային լինստիտուտների հետ համաձայնեցնելու:

Պետագործարդի համակարգում նախագծային որոնողական աշխատանքների և նոր սկսվող կառույցների տիտղոսացուցակները հետևյալ նախահաշվային արժեքի դեպքում հաստատում են՝ մինչև 1 մլն ռուբլու դեպքում՝ տնտեսությունների ղեկավարները, 1—2 մլն ռուբլու՝ ՇԱՄ-ի ղեկավարությունը, մինչև 4 մլն ռուբլու դեպքում՝ երկրամասի, մարզի ագրոարդյունաբերական կոմիտեները, ինքնավար հանրապետությունների պետագործարդները, մինչև 8 մլն ռուբլու դեպքում՝ հանրապետությունների պետագործարդները (բացի հատկապես կարևոր կառույցներից, որոնք հաստատվում են ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի կողմից), 10 մլն ռուբլուց ավելի դեպքում՝ ԽՍՀՄ պետագործարդը:

ՇԱՄ-երին իրավունք է տրված իրենց ենթակա կազմակերպությունների կողմից կապիտալ շինարարության պլանով չօգտագործված միջոցների վերաբաշխում կատարել՝ ևրկրորդ կիսամյակում (բացի սեփական միջոցներից), այն ուղղելով պլանում ներառված մի այլ կարևոր օբյեկտի ֆինանսավորման և տեխնիկայի ու սարքավորումների դիմաց վճարման նպատակին:

Կոլտնտեսություններին ու սովխոզներին իրավունք է վերապահված տնտեսական խթանման ֆոնդերի միջոցների, ինչպես և սեփական միջոցների հաշվին վճարել աշխատողների տնտեսական

լնտկելի տների կոտուցման նյութերի գիմաց՝ դրանց տրվելի 50 տոկոսի չափով:

Կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորման համար Պետանկի բաժանմունքները սովխոզների համար բացում են ֆինանսավորման հաշիվ: Ֆինանսավորման հիմնական սկզբունքներն են՝ նրանց նպատակայնությունը, տնտեսության սեփական միջոցների, բյուջետային ֆինանսավորման ու ռեսուրսների գերատեսչական վերաբաշխման օպտիմալ գույքակցումը, կապիտալ ներդրումների պլանի կատարումը միայն պետբաժնի հիմնարկների կողմից և միայն այն օբյեկտների ֆինանսավորումը, որոնք ներառվում են կապիտալ ներդրումների պետական պլանի մեջ և ունեն հաստատված նախագծա-նախահաշվային փաստաթղթեր:

Ի տարբերություն պետական ֆինանսավորման վարկավորումը նշանակում է կոլտնտեսություններին և սովխոզներին, միջտնտեսային ձեռնարկություններին (կազմակերպություններին) դրամական միջոցների տրամադրում՝ ժամկետայնության, վերադարձնելիության և վճարովիության սկզբունքով: Երկարատև վարկերի օգտագործման համար ձեռնարկությունները վճարում են տոկոսներ, որոնք սահմանվում են Ագրոբանկի կողմից մինչև 0,75 տոկոս ժամկետային և 3 տոկոս ժամկետանց վարկերի համար: Կապիտալ ներդրումների սահմանված ծավալից ավելի ստացված վարկերի օգտագործման դեպքում տոկոսները համապատասխանաբար հասցրվում են 3 և 5 տոկոսի: Երկարատև վարկերի հետ միասին տնտեսություններին տրվում են նաև կարճատև վարկեր, որոնք նախատեսվում են տարվա ընթացքում կապիտալ ներդրումների սեփական միջոցների (շահույթի և ամորտիզացիայի) ժամանակավոր օգտագործման ծածկման նպատակով:

Կապիտալ ներդրումների կառուցվածքը դա առանձին ուղղություններում կատարվող ներդրումների տեսակարար կշիռն է: ԽՍՀՄ գյուղատնտեսության կապիտալ ներդրումների 10—13 տոկոսը ներկայումս ուղղված է անասնապահական ֆերմաների կառուցմանը և դրանց մեքենայացմանը, 19—20 տոկոսը ջրատնտեսական աշխատանքներին, շուրջ 3-ական տոկոսը էլեկտրիֆիկացիային և բազմամյա տնկարկներին, 35—36-ը՝ գյուղատնտեսական տեխնիկայի ձեռքբերմանը: Կապված գյուղի սոցիալական զարգացման հետ, տարեցտարի ավելանում են ոչ արտադրական նշանակության կապիտալ ներդրումները: Դրանց տեսակարար կշիռը 1940 թ. 7,8-ից 1981—1987 թթ. կազմեց 26—27 տոկոս:

կատարելով ներդրումների կառուցվածքը (Տ) որոշելու համար
զրա առանձին ուղղությունների գումարները (Կ) բազմապատկում
ենք 100-ով և բաժանում են ներդրումների գումարի վրա (Կը)

$$S = \frac{K \cdot 100}{K_p}$$

Ոչ արտադրական ոլորտում ներդրումների տեսակարար կշռի
ավելացումը բացատրվում է այդ միջոցներով ապահովվածության
անհրաժեշտությամբ և հնարավորություններով, նվազում է նաև
շենքերի կառուցման ներդրումների տեսակարար կշռը, Հայկական
ԽՍՀ-ում մեծ է շենքերի, տեխնիկայի, ջրատնտեսական աշխա-
տանքների և բազմամյա տնկարկների տեսակարար կշռը:

Կապիտալ ներդրումների աճման, կառուցվածքային տեղաշար-
ժերի շնորհիվ զգալիորեն ամրապնդվել է գյուղատնտեսության ար-
տադրատնտեսական պոտենցիալը (աղյուսակ 4), խորհրդային իշ-
խանության տարիներին գյուղատնտեսության էներգետիկ կարողու-
թյուններն ավելացան մոտ 33, էներգաապահովվածությունը՝ 16,
էներգազինվածությունը՝ 25, ոռոգվող և չորացվող տարածությունը՝
5 անգամ և այլն:

Աղյուսակ՝ 4

ԽՍՀՄ ԳՑՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՊՈՏԵՆՑԻԱԼԻ ԱՃԸ

	1917թ.	1940թ.	1965թ.	1987թ.
Գյուղատնտեսության աշխատողների թիվը մլն մարդ	49,5	31,4	28,5	25,4
Տրակտորների թիվը մլն հատ	—	0,5	1,6	2,8
Նույնը՝ վերահաշվարկված մեկ տրակ- տորի 1940 թ. հզորության, մլն հատ	—	0,5	2,6	7,1
Հացահատիկային կոմբայններ, հազ. հատ	—	182	520	774
էներգետիկ հզորություն, մլն ձիաուժ				
Անասնապահության կալվածական զլ. խոշոր	23,9	47,5	236	735
Օգտագործվել է էլեկտրաէներգիա, զլ. խոշոր մլն			123	160
		0,5	21	152
Ջրովի և չորացված հողեր, մլն հա	7,2	18	23	35
Բազմամյա տնկարկներ, մլն հա	0,8	2,2	4,7	4,2

1966—1987 թթ. մեկտրատիվ միջոցառումների և մեկտրաց-
ված հողերի բարելավման համար ներդրվել է մոտ 139 միլիարդ
ոուբլի, որի հաշվին շարք են մտել 14 մլն հա ջրովի, 16 մլն հա

ջրարբիացված հողեր, բարելավվել է 17 մլն հա ոռոգվող հողերի
վիճակը և ջրապահովվածությունը, կապիտալ հարթեցման է են-
թարկվել 4, կուլտուր-տեխնիկական աշխատանք է կատարվել
35 մլն հա գյուղատնտեսական պիտանի հողերի վրա:

Կարևոր են տեխնիկայի ձեռքբերման ներդրումները: Գյուղա-
տնտեսությունը տարեկան ստանում է մոտ 400 հազար տրակտոր,
111 հազար հացահատիկային կոմբայն, 320 հազար ավտոմեքենա,
միլիարդավոր ուրբուռ ալլ մեքենաներ, գործիքներ, պահեստամա-
սեր, ջնայած դրան, այդ միջոցների ցածր որակը, ունալ պահան-
ջարկի անտեսումը, օգտագործման ցածր արդյունավետությունը մի
կողմից հարուցում են դրանց մեծ պահանջ, մյուս կողմից հանգեց-
նում օգտագործման արդյունավետության անկման:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը: Կապիտալ
ներդրումներն ինքնապատակ չեն, այլ մթերքների արտադրության
ավելացման, դրանց պահպանման և որակի լավացման միջոց:
Հետևաբար արդյունավետության գնահատման ժամանակ ներդրում-
ները պետք է համադրվեն դրանցով պայմանավորված սպասվելիք
արդյունքներին: Այն որոշվում է հաստատված տիպային մեթոդի-
կայի հիման վրա, որը պարբերաբար վերանայվում և կատարելա-
դործվում է: Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գնա-
հատման ժամանակ պարտադիր է համապետական մոտեցումը,
այսինքն՝ այն պետք է արդյունավետ լինի ոչ միայն սովյալ ձեռ-
նարկության, ճյուղի, այլև ամբողջ ժողովրդական տնտեսության
ուղումով, համապատասխանի էկոլոգիական և էրգոնոմիկական
պահանջներին:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը գնահատվում
է ընդհանուր (բացարձակ) և համեմատական արդյունավետության
ցուցանիշների համակարգով:

Ընդհանուր (բացարձակ) արդյունավետությունը որոշվում է
է կապիտալ ներդրումների և դրանցով պայմանավորված արդյունքի
բացարձակ մեծությունների հարաբերությամբ: Դրանք համեմատ-
վում են ինչպես նորմատիվների, այնպես էլ նախորդ տարիների
առաջավոր տնտեսությունների համանման ցուցանիշների հետ:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության նորմատիվը
որոշվում է առաջավոր ձեռնարկությունների արտադրական տեխ-
նոլոգիային համապատասխան, հաշվի առնելով գիտատեխնիկա-

կան առաջընթացի նվաճումների հեռանկարները: Որքան լրիվ են հաշվի առնված այդ պահանջները, այնքան դրանք լիարժեք պլանային չափանիշ կհանդիսանան և կերկարատևի դրանց օգտագործումը: Նախատիվը դա կապիտալ ներդրումների որոշակի ժամանակահատվածի համար գիտականորեն հիմնավորված հատուցման ներքին սահմանն է: Անհրաժեշտ է պարբերաբար վերանայել այն, քանի որ մշտապես փոխվում են արտադրության տեխնիկա-տնտեսական պայմանները:

Ամբողջ ժողովրդական տնտեսության և նրա առանձին ճյուղերի առումով կապիտալ ներդրումների բացարձակ արդյունավետության (նորմատիվային) ցուցանիշ է կապիտալ ներդրումներով պայմանավորված ազգային եկամտի հավելվածը: Ուստի ժողովրդական տնտեսության առումով կապիտալ ներդրումների ժողտնտեսության արդյունավետությունը՝ $Y_{\text{ժտ-ն}}$ որոշվում է ազգային եկամտի հավելվածը (ԱԵ) այդ հավելվածն ստեղծած կապիտալ ներդրումներին (Կ) հարաբերելու միջոցով

$$Y_{\text{ժտ}} = \frac{ԱԵ}{Կ} \quad (1)$$

12-րդ հնգամյակում ամբողջ ժողովրդական տնտեսության առումով կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գործակիցը (Ե-ն) ընդունված է 0,14, արդյունաբերության համար՝ 0,16, իսկ դյուղատնտեսության՝ 0,07: Այդ նշանակում է, որ կապիտալ ներդրումների յուրաքանչյուր 100 ռ. հաշվով աղդային եկամտի ամենամյա աճը ցածր չլիտք է լինի համապատասխանաբար 14,16 և 7 ռ.: Աշխատանքի արտադրողականության աճման և առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրման ղուգընթաց այդ մեծությունները պետք է աճեն:

Գյուղատնտեսության և ԱԱՀ-ի մյուս ճյուղերի համար կապիտալ ներդրումների ճյուղային արդյունավետությունը ($Y_{\text{ճյ}}$) որոշվում է կապիտալ ներդրումներով պայմանավորված ազգային եկամտի (համախառն եկամտի ՀԵ) հավելվածի կապիտալ ներդրումներին հարաբերելու միջոցով.

$$Y_{\text{ճյ}} = \frac{ԱԵ}{Կ} \quad \text{կամ} \quad Y_{\text{ճյ}} = \frac{ՀԵ}{Կ} \quad (2)$$

Այդ դեպքում պետք է հաշվի առնել ստեղծված ամբողջ նոր արդյունքը, ներառյալ շրջանառության հարկը: Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության դինամիկան ուսումնասիրելու համար և՛ ներդրումները, և՛ ստեղծված արդյունքը պետք է վերցնել համադրելի գներով:

Տնտեսվարկային ձեռնարկություններում, միավորումներում կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունը ($Y_{\text{ձն}}$) որոշվում է դրանցով պայմանավորված համախառն և զուտ եկամուտը (ՀԵ, ԶԵ) շահույթը (ζ) կապիտալ ներդրումներին հարաբերելու միջոցով.

$$Y_{\text{ձն}} = \frac{ՀԵ}{Կ} \quad Y_{\text{ձն}} = \frac{ԶԵ}{Կ} \quad Y_{\text{ձն}} = \frac{\zeta}{Կ} \quad (3)$$

Այդ դեպքում համախառն և զուտ եկամուտը, շահույթը որոշում են գործող գներով:

Պրակտիկայում պատահում է, որ կապիտալ ներդրումներն ուղղվում են այնպիսի նպատակների, որ գործող գների իրավիճակում տնտեսությունը շահույթ չի ստանում: Այս դեպքում կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը ($Y_{\text{պ}}$) որոշվում է ինքնարժեքի իջեցումից ստացված դոմարի տարբերությունը ($P_0 - P_1$) այդ իջեցումը առաջացրած ներդրումներին հարաբերելու միջոցով.

$$Y_{\text{պ}} = \frac{(P_0 - P_1) \cdot ԱԺ}{Կ} \quad (4)$$

որտեղ՝ P_0 -ն ինքնարժեքի մակարդակն է մինչև ներդրումը, P_1 -ը ներդրումից հետո, ԱԺ-ն արտադրության ծավալը:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշների համակարգում կարևոր տեղ է գրավում դրանց ետզմամբ (եռ րստացման, վոխնատուցման) ցուցանիշը (Φ): Դա այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում կապիտալ ներդրումներով պայմանավորված շահույթը հավասարվում կամ գերազանցում է կապիտալ ներդրումներին: Կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման առումով կապիտալ ներդրումների գումարը շահույթին (զուտ եկամուտին) հարաբերելու միջոցով.

$$\Phi = \frac{Կ}{ՀԵ} \quad \Phi = \frac{Կ}{\zeta \cdot \Theta} \quad (5)$$

որտեղ Θ -ն շահույթի աճող այն գումարն է, որը Φ ժամանակամիջոցում հավասարվում է ներդրումներին: Օրինակ, եթե խաղողի այգու 1 հեկտարի հիմնելու և մինչև բերքատու դառնալու ծախսերը կազմել են 7000 ռ., իսկ մեկ հեկտարից տարեկան ստացվում է 1000 ռ. շահույթ, նշանակում է

$$\Phi = \frac{7000}{1000} = 7 \quad \text{տարի կամ} \quad \zeta = 7 \cdot 1000 = 7000 \text{ ռ.}$$

(Իհարկե, 7 տարվան պետք է ավելացնե՛լ մինչև բերքատու դառնալու ժամկետը):

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության բնութագրման համար վերոհիշյալ ցուցանիշների հետ միասին օգտագործվում են նաև լրացուցիչ ցուցանիշներ, ինչպիսին են՝ կապիտալ ներդրումների մեկ ուրբու հաշվով համախառն արտադրանքի (ՀԱ:Կ), ապրանքային արտադրանքի (ԱԱ:Կ) ելքը, աշխատանքի արտադրողականության աճը, ինքնարժեքի իջեցումը, աշխատապայմանների բարելավումը, տեսակարար կապիտալ ներդրումները (Կտ) և այլն:

Տեսակաբար կապիտալ ներդրումներ ստելով հասկանում ենք կապիտալ ներդրումների գիտականորեն հիմնավորված պահանջը միավոր արտադրանքի ստացման, մեկ հեկտարի, մեկ անասնատեղի, 1 մ. քառ. ջերմատան մակերեսի հաշվով և այլն: Գործնականում դրանք սահմանվում են՝ ելնելով արտադրության կոնկրետ պայմաններից, հետևապես և տարբեր են կուլտուրաների, անասնատեսակների, տեխնոլոգիաների, ռեգիոնների համար: Ահա թե ինչու տարբերում են «կապիտալատար ճյուղ», «կապիտալատար տեխնոլոգիաներ» հասկացությունները: Դա նշանակում է, այս ճյուղը կամ տեխնոլոգիան մյուսի համեմատ մեկ տոննա, մեկ ուրբի արտադրանք ստանալու համար ավելի շատ ներդրումներ է պահանջում: Տեսակարար կապիտալ ներդրումները պլանավորման պրակտիկայում օգտագործվում են որպես ներդրումների շափի լիմիտավորման միջոց: Տեսակարար կապիտալ ներդրումները գիտատեխնիկական առաջընթացի, նոր տեխնոլոգիաների, նյութերի ներդրման համեմատ պետք է կրճատվեն: Դա արտադրանքի նյութատարության և ինքնարժեքի իջեցման գլխավոր ուղիներից է:

Մեր երկրում էկոնոմիկայի էքստենսիվ էությունորոշման, միջոցների անբավարար օգտագործման հետևանքով 1966—1986 թթ. գյուղատնտեսական հասարակական ամբողջական արդյունքի նյութատարությունը (100 ո. հաշվով) 38,8-ից հասել է 48,6 ուրբու, իսկ ազգային եկամտին՝ 63,5-ից 94,6 ուրբու. գյուղատնտեսության 100 ո. ազգային եկամտի կապիտալատարությունը 35,9-ից 1981—85 թվականներին հասել է 57,4 ուրբու, կամ աճել է 59 տոկոսով, այս՝ գործող գների դեպքում, իսկ համադրելի գների դեպքում և՛ հասարակական ամբողջական արդյունքի, և՛ ազգային եկամտի կապիտալատարությունը ավելի է աճել: Օրինակ, այդ ժամանակահատվածում (համադրելի գներով) գյուղատնտեսության

համախառն արտադրանքի կապիտալատարությունը 12,3-ից (100 ո. հաշվով) հասել է 22,7 ուրբու կամ աճել է 84%-ով (աղյուսակ 5):

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը պրակտիկայում որոշվում է արտադրական հիմնական ֆոնդերի արդյունավետության ցուցանիշների միջոցով: Սակայն հետաքրքրական է նաև համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի կապիտալատարությունը, կամ կապիտալ ներդրումների յուրաքանչյուր ուրբու հաշվով ստացված համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի մեծությունը: Այն կարելի է հաշվարկել ինչպես ամբողջ գործող ներդրումների, այնպես էլ լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների հաշվով: Աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ 1966—1970 թթ. համեմատությամբ 1981—1985 թթ. կապիտալ ներդրումների 100 ո. հաշվով համախառն արտադրանքը նվազել է 56, համախառն եկամուտը՝ 37, շահույթը՝ 49 տոկոսով: Վերջին տարիների դրական միտումները արգասիք են վերակառուցման կուրսի առաջին դրական արդյունքի: Դրանց պատճառների մասին խոսվել է հիմնական ֆոնդերի բաժնում, սակայն, կարևոր նշանակություն ունեն նաև կառուցվածքային տեղաշարժերը, անավարտ շինարարության մեծ տեսակարար կշիռը, նյութատեխնիկական մատակարարման անբավարար մակարդակը, շինարարության երկարաձգված և ոչ նպատակահարմար լազը և այլն:

Ինչպես ֆոնդերի, այնպես էլ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գնահատման ժամանակ դրանց համադրվում են համախառն արտադրանքի, համախառն և զուտ եկամտի ամենամյա ցուցանիշները, մինչդեռ այստեղ միահյուսվում են ո՛չ միայն տեղյակ ժամանակաշրջանի, այլև նախորդ տարիներից կուտակված միջոցներով ստացված արդյունքները, ուստի պետք է կապիտալ միջոցներով ստացված արդյունքները, ուստի պետք է կապիտալ ներդրումների հավելած համադրել միայն այդ ցուցանիշների հավելանքին, կամ էլ որոշել կոնկրետ ներդրումների արդյունավետությունը:

Նպատակային խնդրին համապատասխան տվյալ ժամանակահատվածում կամ վայրում առանձին լրացուցիչ ցուցանիշներ կարող են հանդես գալ որպես առաջնային: Այսպես, աշխատուժի խիստ անբավարարության պայմաններում առաջին պլանի վրա է մղվում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը և այլն:

ԿԱՊԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԿՈՒՆԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԳՅՈՒՂԱՆՍՆԱՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Աղյուսակ 5

Ցուցանիշները	Խ Ս Հ Մ - ում						Հալկական թվ. - ում		
	1966— 1970	1971— 1975	1976— 1980	1981— 1985	1986— 1987		1971— 1975	1976— 1980	1981— 1986
1. Ընդամենը կապիտալ ներդրումներ, ներք. մլրդ ռ.	96	194	250	280	100		0,98	1,26	1,63
2. Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը 1983 թ. համադրելի գներով, մլրդ ռ. (ընդամենը)	778	880	955	1006	440		4,85	6,0	6,8
3. Ընդամենը գյուղատնտեսության ազգային եկամուտը դործող գներով մլրդ ռ.	267	318	350	488	242		1,75	2,10	2,97
4. Գյուղատնտեսության շահույթը մլրդ ռ.	49,5	47,5	28,8	74,0	48,1		0,14	0,18	0,35
5. Կապիտալ ներդրումների 100 ռ. հաշվով									
Համախառն արտադրանք	810	453	382	359	440		495	476	417
Համախառն եկամուտ շահույթ	278	164	140	174	242		178	166	182
	51,5	24,5	11,5	26,4	48,1		14,3	14,3	21,4
6. Կապիտալ ներդրումների եռգնման ժամկետը՝ տարի	1,9	4,1	8,7	3,8	2,1		7,0	7,0	4,6

Սոցիալիզմի պայմաններում կարևոր նշանակություն ունի կապիտալ ներդրումների սոցիալական արդյունքը, այսինքն՝ աշխատապայմանների և աշխատանքի բովանդակության բարելավվումը, էրգոնոմիական հարցերի լուծումը և այլն: Տարեցտարի ընդլայնվում է այս ոլորտի ներդրումների տեսակարար կշիռը. սա ինչ-որ տեղ կհարվածի «ռուբլով հատուցմանը», սակայն կնպաստի մեր զխավոր խնդրի՝ հասարակության բոլոր անդամների առողջ ու հարմոնիկ զարգացմանը և վերստին անուղղակի ձևով կանդրադառնա «ռուբլու արդյունավետության» բարձրացման վրա:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետությունը որոշում են ոչ միայն բացարձակ, այլև հաբաբեբական (համեմատական) առդյունավետության ցուցանիշներով: Այդ անհրաժեշտ է ներդրումների առավել արդյունավետ տարբերակ ընտրելու համար: Արդյունավետության բացարձակ ցուցանիշները ընտրանքի հնարավորություն չեն ընձեռում: Մինչդեռ պրակտիկայում հաճախ խնդիր է դրվում ներդրումների մի քանի տարբերակից ընտրել առավել շահավետը: Այսպես, օրինակ, արտադրության նույն ծավալի դեպքում տարբեր տեխնոլոգիաների, նյութերի, կազմակերպական պայմաններում մի տարբերակում պահանջվում են արտադրական քիչ ընթացիկ ծախսեր, բայց շատ կապիտալ ներդրումներ, մինչդեռ մյուս տարբերակը հակառակը՝ նվազ կապիտալատար է, բայց պահանջում է մեծ ընթացիկ արտադրական ծախսեր: Բնական է, որ տարամեծ այսպիսի մեծաքանակ տարբերակները հնարավոր չէ արդյունավետության բացարձակ ցուցանիշներով համեմատելը: Այս դեպքում առաջանում է ընթացիկ ծախսումները և կապիտալ ներդրումները մի ընդհանուր չափակցման բերելու կարիք:

Այդ նպատակի համար օգտագործվում է բերված (բերովի) ծախսեր հասկացությունը: Տնտեսապես ձեռնտու տարբերակի ընտրության համար օգտագործվում է բերված ծախսերի (Մբ) մեծության նվազագույնի պայմանը, այսինքն, երբ

$$\text{Մբ} = \text{Ի} + \text{Ըն. Կ} \rightarrow \text{նվազագույնի} \quad (6),$$

որտեղ՝ Ի-ն — արտադրանքի կամ աշխատանքի ինքնարժեքն է, Կ-ն — կապիտալ ներդրումների գումարն է, Ըն-ն — համեմատական արդյունավետության նորմատիվային գործակիցն է, որը ժողտնտեսության համար ընդունված է 0,12:

Այս նորմատիվը ցույց է տալիս առանձին տարբերակներում լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների հաշվով ինքնարժեքի այնպիսի

իջեցումը (արտադրական ծախսերի կրճատումը), որի դեպքում լրացուցիչ ներդրումները կարող են համարվել արդյունավետ:

Բերված ծախսումները ցույց են տալիս, թե ինչ է նստում արտադրանքի արտադրությունը՝ հաշվարկված ինչպես ընթացիկ ծախսումները, այնպես էլ շահակցելի կապիտալ ներդրումները: Են. Կ արտադրյալը կապիտալ ներդրումների պայմանականորեն ընթացիկ արտադրական ծախսումների վերածվող մասն է: Առավել արդյունավետ է համարվում այն տարբերակը, որի դեպքում բերված ծախսումները նվազագույնն են: Օրինակ, եթե առաջին տարբերակում կապիտալ ներդրումները արտադրության նույն ժամկետի համար կազմել են 1600 հազ. ռուբլի, ընթացիկ արտադրական ծախսումները 500 հազ., իսկ երկրորդ տարբերակում 1200 հազ. ռուբլի, ապա բերովի ծախսումները կկազմեն.

$$1\text{-ին տարբերակում} \quad 500(012 \cdot 1600) = 692 \text{ հազ. ռուբ.}$$

$$2\text{-րդ տարբերակում} \quad 600(012 \cdot 1200) = 744 \text{ հազ. ռուբ.}$$

Բերված օրինակում նախընտրելի է առաջին տարբերակը, որտեղ թեև կապիտալատարությունը 1,3 անգամ գերազանցում է երկրորդին, սակայն բերովի ծախսերը 52 հազ. ռուբլով պակաս են:

Համեմատական արդյունավետության գործակցի թույլատրելի շեղումը պետք է ցածր չլինի 0,08—0,10-ից և ոչ բարձր՝ 0,20—0,25-ից: Բերված ծախսերի ցուցանիշների հետ մեկտեղ պետք է օդտագործվեն նաև բացարձակ արդյունավետության ցուցանիշները:

ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 1 ՀԵԿՏԱՐ
ԽՈՏՀԱՐՔԻ ՏԱՐՔԵՐ ԵՂԱՆԱԿՈՎ ԶՈՐԱՑՄԱՆ ԳԵՊԲՈՒՄ

(սխեմա 3)

Ց ու ց ա ն ի շ ն ե ր ը	Զորացման եղանակը	
	փակ դրենա- ժով	բաց դրենա- ժով
1. Կապիտալ ներդրումները 1 հա վրա ռուբ.	430	260
2. Լրացուցիչ արտադրական ծախսումները կապված խոտհարքի խնամքի և խոտի բերքահաս- վաքի հետ ռուբ.	50	80
3. Խոտի բերքի հավելումը մեկ հեկտարից	35	30
4. Աշխատանքային ծախսումները մարդ-օր	4,0	3,5
5. Բերովի ծախսերը ռուբ.	101,6	112,6
նույնը 1 ցենտների վրա	2,90	3,75
6. Աշխատանքի արտադրողականությունը (արտադրանքի ելքը 1 մարդ-օրում) ց/մարդ-օր	8,5	8,5

Հետևապես, ընայած առաջին տարբերակը կապիտալատար է, սու-
կայն մեկ հեկտարի և մեկ ցենտների հաշվով ստացվում են համե-
մատաբար ցածր բերովի ծախսեր և այն նախընտրելի է:

Տնտեսական և սոցիալական զարգացման ներկա փուլում կա-
րևոր նշանակություն է ստանում կապիտալ ներդրումների և դրան-
ցով ստացվելիք արդյունքի միջև ընկած ժամանակի իզման որոշ-
ման պրոբլեմը: Այդ ժամանակահատվածը տնտեսագիտության մեջ
ստացել է «լագ» անվանումը: Կապիտալ ներդրումների ընդհանուր
լագը (Լընդ) բաղկացած է շինարարության (Լշն) և շահագործման
լագից (Լշհ):

$$Լը = Լշն + Լշհ \quad (7)$$

Շինարարական լագը այն ժամանակահատվածն է, որի ընթաց-
քում կապիտալ ներդրումները ենթարկվում են արտադրական գոր-
ծարկման, այսինքն՝ վերափոխվում են հիմնական ֆոնդերի: Գոր-
ծարկման լագը գործարկված ֆոնդերը նախագծային կարողություն
հասցնելու ժամկետն է: Այն պայմանավորված է մի կողմից գոր-
ծարկված օբյեկտի կարողությունների յուրացման ինտենսիվու-
թյամբ, մյուս կողմից՝ յուրացված օբյեկտից ստացված արդյունքի
մեծությամբ:

Հողերի աղագերծման պայմաններում շինարարական և յու-
րացման լագը հաշվարկենք հետևյալ օրինակի վրա: Դիցուք կապի-
տալ ներդրումները կազմում են 825 հազար ռուբլի, արտադրական
ծախսերը 150 հազար, համախառն արտադրանքի արժեքը՝ 350 հա-
զար ռուբլի: Ենթադրենք օբյեկտի շինարարության ժամկետը 4 տա-
րի է, և կապիտալ ներդրումները, ըստ տարիների գործարկվող գու-
մարները, նախագծային արժեքի նկատմամբ կազմել են առաջին
մարում՝ 10, երկրորդում՝ 30, երրորդում՝ 40, չորրորդում՝ 20 տո-
կոս, յուրացման ժամկետը 3 տարի է, ընդ որում յուրացման առա-
ջին տարում ապահովվել է նախագծային շահույթի գումարի 75,
երկրորդում՝ 85, երրորդում՝ 95, չորրորդում՝ 100 տոկոս, հետևա-
բար շինարարական լագը կկազմի

$$Լ_2 = \frac{(20 \cdot 4) + (30 \cdot 3) + (40 \cdot 2) + (20 \cdot 1)}{100} = \frac{230}{100} = 2,3 \text{ տարի,}$$

$$\text{յուրացման լագը} \quad Լ_3 = \frac{(100 - 75) + (100 - 85) + (100 - 95)}{100} = \frac{45}{100} = 0,45 \text{ տարի:}$$

Հետևապես, շինարարության և յուրացման լազը չի կարելի մեխանիկորեն նույնացնել օրացուցային ժամանակահատվածի հետ. այն մեր օրինակում կազմում է 2,75(2,30+0,45), օրացուցային 7 տարվա դիմաց:

Այսպիսով, կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության բարձրացման հարցերը պետք է ուսումնասիրվեն կոնկրետ դեպքերի համար: Սակայն կան և ընդհանուր շատ հարցեր, որոնցից են. տնտեսապես հիմնավորված ճիշտ ուղղության ընտրությունը, միջոցների բարձրարդյունավետությամբ օգտագործումը, անավարտ շինարարության կրճատումը և գյուղական շինարարության ինդուստրացումը, առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրումը, գյուղատնտեսական կուլտուրաների բերքատվության և անասունների մթերատվության բարձրացումը, տեղական էժան շինանյութերի օգտագործումը, նյութատեխնիկական մատակարարման բարելավումը և արտադրական ու սոցիալական ենթակառուցվածքի բարելավումը, տնտեսակարար կապիտալատարության իջեցումը, արտադրանքի որակի բարելավումը, միջոցների խնայողական օգտագործման գործում աշխատողների նյութական շահագրգռվածության բարձրացումը, ներդրումների կոմպլեքսայնության ապահովումը և այլն: